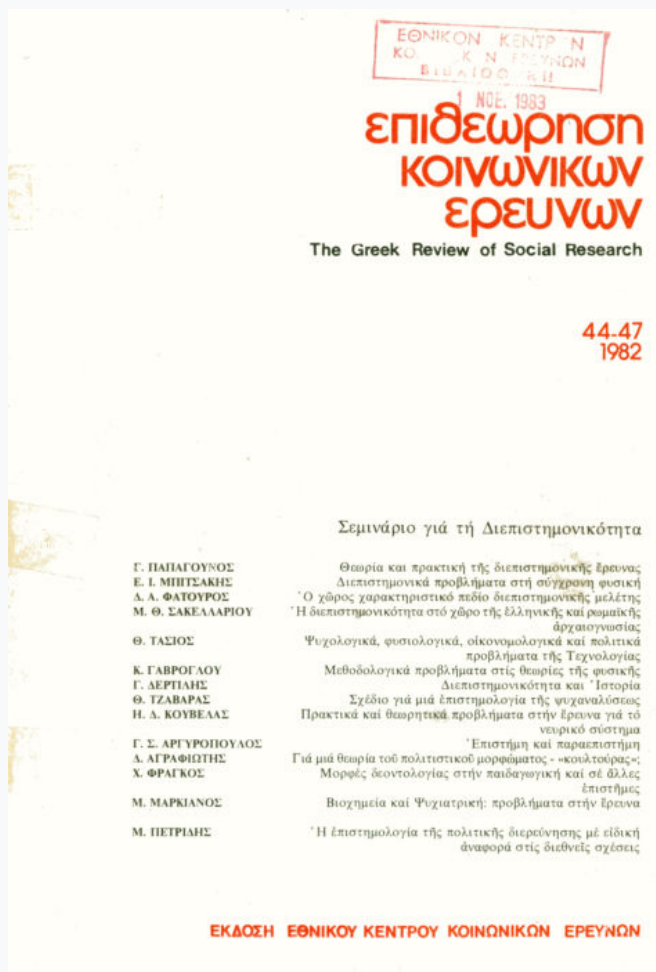

The Greek Review of Social Research

Vol 44 (1982)

44-47

Η επιστημολογία της πολιτικής διερεύνησης με ειδική αναφορά στις διεθνείς σχέσεις: Μια κριτική

Μάκης Πετρίδης

doi: [10.12681/grsr.537](https://doi.org/10.12681/grsr.537)

Copyright © 1982, Μάκης Πετρίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Πετρίδης Μ. (1982). Η επιστημολογία της πολιτικής διερεύνησης με ειδική αναφορά στις διεθνείς σχέσεις: Μια κριτική. *The Greek Review of Social Research*, 44, 120–153. <https://doi.org/10.12681/grsr.537>

Ἡ ἐπιστημολογία τῆς πολιτικῆς διερεύνησης μέ εἰδική ἀναφορά στίς διεθνεῖς σχέσεις:

Μιά κριτική

Μάκης Πετρίδης *

ΜΕΡΟΣ Ι

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Εἰσαγωγή μέσω μιᾶς ἱστορικῆς θεώρησης

*« Ἀνάπτυξη τῆς γνώσης δέν γίνεται
χωρίς ἐκ τῶν προτέρων γνώση»
Radnitzky Gerard*

Κάποτε στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ Δαβίδ Χιούμ, ἐκφράζοντας τήν κατά-
πληξή του γιά τό γεγονός ὅτι ἕνα μῆλο ἔπεσε στό κεφάλι τοῦ Ἰσαάκ Νεύτωνα,
καθώς αὐτός καθόταν κάτω ἀπό μιᾶ μηλιά, ἄν βέβαια πιστέψουμε τήν ἱστορία
ὅπως τήν ἀφηγεῖται ὁ Βολταῖρος, χαρακτήρισε μέ σεβασμό τόν κατά μισό αἰ-
ώνα μεγαλύτερο του Νεύτωνα «τή μεγαλύτερη καί σπανιότερη ἰδιοφυΐα πού
παρουσιάστηκε ποτέ γιά τό στολισμό καί τήν ἐκπαίδευση τοῦ ἀνθρώπινου εἴ-
δους». ¹ Ἄν θεωρηθοῦν τώρα τά πράγματα ἐκ τῶν ὑστέρων, κάπου διακόσια
χρόνια ἀργότερα, καθώς οἱ φυσικοὶ ὄλου τοῦ κόσμου συμφωνοῦν στήν ἐκ-
φραση τῶν συλλυπητηρίων τους γιά τό ὅτι χτυπήθηκε τό κεφάλι τοῦ Νεύτωνα
ἀπό τήν μηλόπτωση μέ τό νά δανεῖζονται ἀφειδῶς ἀπό τήν ἐπανάσταση πού
ἐκεῖνος ἐπέφερε στή φυσική γιά νά δημιουργήσουν τήν ἐκμηδένιση τοῦ κό-
σμου, ὁ χαρακτηρισμός αὐτός τοῦ Νεύτωνα ἀπό τόν Χιούμ φαίνεται νά παίρ-
νει ἕνα καινούργιο νόημα. Μπορεῖ νά εἶναι ἀκριβής κατά τό ὅτι ὁ Νεύτωνα
ἦταν πράγματι «ἡ μεγαλύτερη καί σπανιότερη ἰδιοφυΐα πού παρουσιάστηκε
ποτέ», εἶναι ὅμως ἀρνητικά ἀκριβής κατά τό ὅτι δέν συντελεῖ «στό στολισμό

1. Παράθεταί στό Miller, E. F., «Hume's Contribution to Behavioural Science», *Journal of the History of the Behavioural Sciences*, τόμ. 7, 1971, σ. 156.

καί τήν ἐκπαίδευση τοῦ εἴδους» ἀλλά μᾶλλον στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐξοπλισμῶν καί τῆς ἐξολόθρευσης τοῦ εἴδους.

Παρόλο πού ὁ Χιούμ εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τόν Νεύτωνα, ἀποτελεῖ ἀκόμα ἀντικείμενο ἀμφιλογίας σέ ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους τό κατά πόσο ὁ τελευταῖος εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τόν κατά ἑκατό χρόνια μεγαλύτερό του Γαλιλαῖο καί τήν «μαθηματικοποίηση τῆς φύσης» (Χοῦσερλ),² πού ἐκεῖνος ἀνέπτυξε, ἡ ὁποία, καθὼς φαίνεται τώρα, κάπου 300 χρόνια ἀργότερα, σημαίνει ὅτι ἔχουμε γίνει ἀπλοὶ ἀριθμοί. Εἶναι ἀλήθεια βέβαια ὅτι ὁ Νεύτωνα ἀναγνώρισε τό χρέος του πρὸς τοὺς προδρόμους του λέγοντας: «Ἄν εἶδα μακρύτερα, αὐτό τό ἔκανα στηριζόμενος στοὺς ἄμους τῶν γιγάντων».³ Ἐπιπλέον, ἔξερουμε σίγουρα ὅτι ὁ Γαλιλαῖος ἐπῆρασε τόν κατά τριάντα χρόνια νεώτερό του Καρτέσιο καί τόν κατά εἴκοσι χρόνια νεώτερό του Χόμπς· καί, τελικὰ, ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε ἐπηρεαστεῖ μέ τή σειρά του ἀπό τόν κατά ἑκατό χρόνια μεγαλύτερό του Κοπέρνικο καί τό ἡλιοκεντρικό του σύστημα τοῦ σύμπαντος, γιατί, ἄς μὴ ξεχνᾶμε, πραγματικά μουρμούρισε «καί ὁμῶς κινεῖται».

Ἐδῶ τελειώνει τό ταξίδι μας διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τῆς ἱστορίας τοῦ σύγχρονου κόσμου — τέσσερις αἰῶνες νεκροὶ πού ὡστόσο ἀσκοῦν τεράστια δύναμη στά πεπρωμένα μας. Ὅλη ἡ παράδοση πού αὐτοὶ οἱ νεκροὶ αἰῶνες μᾶς ἔχουν κληρονομήσει «βαραίνει σάν βουνό στό μυαλό τῶν ζωντανῶν» (Μάρξ), γιατί, καθὼς λέει καί ὁ γνωστός ἀφορισμός, «οἱ νεκροὶ εἶναι πιό ἰσχυροὶ ἀπό τοὺς ζωντανούς» (Φοντανέλ).

Ἡ, ἴσως, καταλήγοντας στόν Κοπέρνικο ἔχουμε φτάσει στήν ἀρχή. Δηλαδή, ὁ 16ος καί ὁ 17ος αἰῶνας ἔχει ἐπικρατήσει νά θεωροῦνται οἱ αἰῶνες πού χωρίζουν τόν σύγχρονο κόσμο ἀπό τόν παλαιό.⁴ Παρόλο πού ἡ χάραξη ὀριοθετικῶν γραμμῶν εἶναι στήν καλύτερη περίπτωση αὐθαίρετο ἐγχεῖρημα, κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς «μακρᾶς» περιόδου, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἔλαβαν χώρα πολυάριθμες κοινωνικὲς μεταβολές μέ δραματικὴ ταχύτητα,⁵ οἱ σπόροι τῶν ὁποίων εἶχαν ἀναμφίβολα φυτεῦται πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά φυτεῦτηκαν καινούργιοι σπόροι οἱ καρποὶ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νά θεριστοῦν μετὰ ἀπὸ μερικοὺς αἰῶνες. Ἐπιπλέον, ἀκριβῶς γιατί εἶναι αὐθαίρετο νά διαχωρίζουμε τὴν εἴσοδο στήν «τέταρτη» ἐποχὴ,⁶ στὴ σύντομη αὐτὴ ἐπι-

2. Reid, H. G., καί Yanarella, E. J., «Toward a Critical Theory of Peace Research in the United States: The Search for an 'Intelligible Core'», *JPR*, τόμ. xiii, No 4, 1976, σ. 321.

3. Bernstein, R. J., *The Restructuring of Social and Political Theory*, Basil Blackwell, Oxford, 1976, σ. 8.

4. Βλ. Wallerstein, I., *The Modern World System*, Academic Press, 1974· Tilly, C. (ἐκ.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, PUP, 1975· Anderson, P., *Lineages of the Absolutist State*, NLB, London, 1974· Hirst, P. Q., «The Uniqueness of the West», *Economy and Society*, τόμ. 4, 1974.

5. Cipolla, C. M. (ἐκδ.), *Fontana Economic History of Europe: The 16th and 17th Centuries*, Fontana Books, 1978.

6. Δηλαδή, στήν ὀρολογία τοῦ Μάρξ, τὴν καπιταλιστικὴ ἐποχὴ, πού ἦρθε μετὰ τὴν ἀρχαία, τὴν ἀσιατικὴ καί τὴ φεουδαρχικὴ ἐποχὴ.

σκόπηση πού κάναμε, ἐνῶ ἀναφερθήκαμε στό Νεύτωνα, στόν Γαλιλαῖο, στόν Καρτέσιο, στόν Χόμπς μέχρι καί τόν Κοπέρνικο, σκόπιμα ἀποφύγαμε νά ἐπισημάνουμε ἕναν ἀπ' αὐτούς (ἢ τήν περίοδο πού ἐκπροσωποῦσε ἕνας ἀπ' αὐτούς) σάν τήν ἀρχή τῆς τομῆς.

Ἐπιπλέον, ἂν ἀναφέρουμε τέτοια μεγάλα ὀνόματα, δέν τό κάνουμε μέ πρόθεση εἰδωλολατρική· τά ἀναφέρουμε μᾶλλον σάν ἀντιπροσωπευτικά μιᾶς δεδομένης ἱστορικής περιόδου, ὀνόματα πού συνέβαλαν, μέ τήν ἐπανάσταση πού ἐπέφεραν, στή διαμόρφωση τοῦ φυσικοῦ καί πνευματικοῦ κόσμου στούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν. Μέ ἄλλα λόγια, παρόλο πού ἔχουμε τήν ἐπανάσταση τοῦ Κοπέρνικου, τήν ἐπανάσταση τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Νεύτωνα κτλ., δέν μποροῦμε νά κατανοήσουμε αὐτές τίς ἐπαναστάσεις ἀνεξάρτητα τή μιά ἀπό τήν ἄλλη καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς γενικές ἐπιταγές τῶν ἱστορικῶν περιόδων, οἱ ὁποῖες τίς γέννησαν. Αὐτό μάλιστα ἀποτελεῖ καί τήν αἰτία, τή «λανθάνουσα λειτουργία», ἡ ὁποία μᾶς ὡδήγησε νά ἀρχίσουμε αὐτό τό κείμενο μέ τόν τρόπο πού τό κάναμε: ὅτι ἡ ἱστορία δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ σάν καταγραφή μεμονωμένων, ἀγνωρισμένων δεδομένων ἢ γεγονότων, ἀλλά μᾶλλον θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν ἕνα ὅλο, δηλ. σάν ἕνα δυναμικό καί ἀντιφατικό «ὄργανικό σύνολο» μέσα στό ὅποιο, μέ μιᾶ διαδικασία ἀμοιβαίου καθορισμοῦ, τά μέρη καθορίζονται ἀπό τό σύνολο, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του καθορίζεται ἀπ' αὐτά.⁷

Σύμφωνα μ' αὐτή τή διαλεκτική προσέγγιση, οἱ πατέρες ὄλων τῶν ἐπαναστάσεων (ὄχι μόνο ὁ Νεύτωνας, ὁ Γαλιλαῖος, κτλ.) δέν εἶναι ὄρανοί — μεμονωμένα ἄτομα — ἀλλά ἔχουν κι αὐτοί πατέρες. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Κοπέρνικος κι ὁ Νεύτωνας κι ὁ Χιούμ, ὅλοι αὐτοί ἦσαν ἐνωμένοι μεταξύ τους μέ τά δεσμά ἐνός γάμου, τήν ἱερωτελεστία τοῦ ὁποίου προσέφερε τό ἴδιο τό ἱστορικό ὅλο τῶν ἐποχῶν τους.⁸

Τέλος, τό γεγονός ὅτι ἀναφέρουμε τά ὀνόματα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων διάσπαρτα μέσα στούς αἰῶνες πρῖν ἀπό τή Βιομηχανική Ἐπανάσταση, ἐπιβάλλει μιάν ἀκόμη διευκρίνηση: ὅλοι αὐτοί συνέβαλαν στή δημιουργία μιᾶς ἐπιστημολογίας-μεθοδολογίας, ἡ ὁποία στηρίζεται στά μοντέρνα μαθηματικά καί τή φυσική καί ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ ἀκόμη καί σήμερα σέ ὅλες τίς μορφές ἔρευνας, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πολιτικῆς ἔρευνας. Ἐτεσι, ἡ Μπεχαβιορική Ἐπανάσταση στήν πολιτική ἐπιστήμη, κατά τή δεκαετία πού 1920, ἀνέδειξε μιᾶ μέθοδο στήν πολιτική ἔρευνα, οἱ ἐπιστημολογικές βάσεις τῆς ὁποίας βρί-

7. Βλ. Schröder, P. W., «Quantitative Studies in the Balance of Power: A Historian's Reaction», *JCR*, τόμ. xxi, No 1, 1977· Krippendorff, E., «Peace Research and the Industrial Revolution», *JPR*, x, 1973· Hollowell, J. H., «Politics and Ethics», *APSR*, τόμ. xxxviii, No 4, σ. 649.

8. Ὁ Κούν περιγράφει αὐτά τά φαινόμενα τῶν «ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων», ὅπου παλιά παραδείγματα ξεπερνιόνται ἀπό καινούργια, ἀλλά ἐξαιτίας «τῆς ἀνικανότητάς του νά διακρίνει κοινωνικές δομές, ἀνικανότητα πού ὀφείλεται στό εἶδος τῆς ἐκπαίδευσής του, δέν ... ἀναλύει τούς δομικούς μηχανισμούς πίσω ἀπό τίς ἐπιστημονικές ἐπαναστάσεις». Βλ. Galtung, J., *Methodology and Ideology. Theory and Methods of Social Research*, τόμ. 1, Christian Ejlert, Copenhagen, 1977, σ. 31 καί Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions* (2η ἐκδ.), Chicago, 1970. Ἡ κριτική πού κάνει στόν Κούν ὁ Γκάλτονγκ συνοψίζεται στό ὅτι ἡ διαλεκτική προσέγγιση τοῦ Κούν εἶναι κακή διαλεκτική, ἡ ὁποία κατά καιρούς καταφεύγει σέ «ψυχολογισμούς» (Galtung, *op. cit.*, σ. 250), ὅταν μιλᾷ γιά «πιθώ» καί γιά τίς «δυσκολίες μεταστροφῆς» (Kuhn, *op. cit.*, σσ. 151, 202-4) ἀπό τό ἕνα παράδειγμα στό ἄλλο.

σκονταί στὸν θετικισμό καὶ ἀπώτερα στὸν κλασικὸ Βρετανικὸ Ἐμπειρισμό.⁹ Πράγματι, αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἢ βασικὴ μορφή τῶν ὁποίων, σύμφωνα μὲ τὸν Wallerstein, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σάν καθρέφτισμα τῶν ἀξιών τῆς Βρετανικῆς Αὐτοκρατορίας.¹⁰ Ἐπιπλέον, μποροῦμε νὰ διακρίνομε δύο περιόδους στὴ «διάρκεια ζωῆς» αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημολογικοῦ-μεθοδολογικοῦ παραδείγματος.* Ἡ πρώτη, πού ἀρχίζει μὲ τὴν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα καὶ φτάνει μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα, εἶναι ἡ περίοδος τῆς γένεσης καὶ ἀνάπτυξης τοῦ παραδείγματος τὸ ὁποῖο παραμένει χωρὶς ἀντίπαλο. Ἡ δευτέρη εἶναι περίοδος σταθεροποίησης καὶ δοκιμασίας, ἀλλὰ ταυτόχρονα ὄχι ἀναμφισβήτητης ὑπεροχῆς. Γιατί, ἀρχίζοντας μὲ τὸν Κάντ, μέχρι τὸν Φίχτε, τὸν Χέγκελ καὶ τὸν Μάρξ, παρατηροῦμε τὴν ἄνοδο μιᾶς νέας θεωρίας τῆς γνώσης (ἐπιστημολογίας). Δηλαδή, ἡ Καντιανὴ Ἐπανάσταση ἦταν ἀντι-Κοπερνίκεια, ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Μπέρτραν Ράσελ. Γιατί ἡ ἡλιοκεντρικὴ Ἐπανάσταση τοῦ Κοπερνίκου, ἀκριβῶς ὅπως ἔκανε τὴ γῆ ἕναν ἀπλὸ πλανήτη πού στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο καὶ ὄχι τὸ ἀκίνητο κέντρο τοῦ σύμπαντος, ἔτσι «βάνουσα καὶ προσβλητικὰ ἀπέσπασε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν πραγμάτων καὶ τὸν τοποθέτησε στὴν περιφέρεια».¹¹ Τώρα ὁμως, ἡ ἀντι-Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση τοῦ Κάντ δημιούργησε μιὰ καινούργια θεώρηση, ἡ ὁποία «τοποθέτησε τὸν ἄνθρωπο πάλι στὸ κέντρο τῶν πραγμάτων, ἐφόσον ὁ κόσμος περνᾷ μέσα ἀπὸ τὸ φακὸ τῆς γνώσης μας».¹² Θὰ ἐπανεέλθουμε σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀργότερα στὸ κεῖμενό μας. Πρὸς τὸ παρόν, ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Κάντ ἦταν ὁ πρῶτος «κριτικὸς θεωρητικὸς» (Χάμπερμας) κατὰ τὸ ὅτι ἔστρεψε τὴν προσοχή του πρὸς τὶς συνθήκες τῆς γνωστικῆς διαδικασίας.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποκαλύψει τὶς βασικὲς ἐπιστημολογικὲς-μεθοδολογικὲς (ὁ τελευταῖος ὅρος σημαίνει ἐδῶ μεταεπιστημονικὲς μᾶλλον παρά ἐρευνητικὲς τεχνικὲς) ἀρχές ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς θετικιστικῆς-ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἔχει χρησιμοποιηθεῖ, σιωπηρὰ ἢ ρητὰ, σάν μοντέλο πού καθορίζει τὴ μορφή τῆς μελέτης τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν (polity). Ἐπιπλέον, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι σκοπὸς μας δέν εἶναι νὰ ἀναλύσουμε συστηματικὰ ὀρισμένες παραλλαγές αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ὅπως εἶναι οἱ θεωρίες τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ/λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ (LP/LE), ἀλλὰ τὸν θετικισμό στὸ σύνολό του, γιατί ὁ τελευταῖος φαίνεται νὰ παρουσιάζει μιάν ὄντολογία ἡ ὁποία παραμένει ἄθικτη στὰ θεωρητικὰ ἀξιώματα τῶν διαφόρων σχολῶν πού βασίζονται σ' αὐτόν.¹³

* Ὁ ὅρος *παραδειγμα* χρησιμοποιεῖται σ' αὐτὸ κεῖμενο μὲ τὴν ἔννοια πού τοῦ ἀποδίδει ὁ T. S. Kuhn. Βλέπε *The Structure of Scientific Revolutions* (καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση, *Ἡ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπανάστασεων*).

9. Miller, E. F., «Positivism, Historicism and Political Inquiry», *APSR*, τόμ. 66, 1972, σ. 796.

10. Wallerstein, I., «The Tasks of Historical Social Science: An Editorial», *Review*, No 1, 1, 1977.

11. Gellner, E., *Legitimation of Belief*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, σ. 29.

12. *Ibid.*

13. Αὐτὴ εἶναι ἐπίσης ἡ θέση τῆς λεγόμενης Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης. Βλ. Adey, G. καὶ Frisby, D. (ἐκδ.), *The Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann, London, 1976.

Έχοντας καθορίσει τό θετικισμό σάν υπόβαθρο, θά περάσουμε βαθμιαία στήν εξέταση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γενικά, ἔχοντας σάν βασική θέση τό ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν κατά κανόνα ἀκολουθήσει τυφλά τόν θετικιστικό τρόπο (δηλ. τόν τρόπο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν) στήν εξέταση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης τους. Στή συνέχεια, θά ἐκτιμήσουμε καί θά κρίνουμε τίς ἐπιπτώσεις τοῦ Μπεχαβιορισμοῦ στή μελέτη τῆς πολιτικῆς καί στό χώρο τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, στηριζόμενοι σέ ἀντι-θετικιστικές ἐπιστημολογικές ἰδέες, οἱ ὁποῖες ἐντάσσονται ἐδῶ στή γενική μορφή τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ διαλεκτική ἐπιστημολογία θεωρεῖται μέ τή σειρά της ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἑσθονιανῆς προκήρυξης μιᾶς «μετα-μπεχαβιορικῆς ἐπανάστασης»,¹⁴ ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά ὑποστηρίζεται ἐδῶ ὅτι ὁ «μετα-μπεχαβιορισμός», μ' ὄλο πού γίνεται ἀποδεκτός, δέν φαίνεται νά ἔχει σταθεροποιηθεῖ σάν ἓνα καινούργιο παράδειγμα, γιά λόγους πού προέρχονται ἀπό τίς ἰδιαιτητικές τῆς ἀμερικανικῆς κουλτούρας καί ἀπό τήν πολιτική ταύτιση τῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων μέ τίς πολιτικές ἑλίτ. Ἀκολουθεῖ ἡ θέση ὅτι «μεταβολές στά ἐπιστημονικά παραδείγματα» μπορεῖ νά συνδέονται διαλεκτικά μέ μεταβολές στήν κοινωνία, καί κρίσεις στήν ἐπιστήμη μέ κρίσεις στήν κοινωνία. Αὐτή ἡ θέση προβάλλεται γιὰ τὸ φαίνεται πρὸς φάτα νά συντελεῖται μιὰ «Μπεχαβιορικῆ» ἀντεπίθεση, ἡ ὁποία μάλιστα ἀποκρυσταλλώθηκε σέ ἓνα διάγγελμα τοῦ προέδρου τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐνωσης Πολιτικῶν Ἐπιστημόνων πού ζητάει ἐπιστροφή στόν μπεχαβιορισμό,¹⁵ καί ἡ ὁποία, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς προεδρικῆς ὑποστήριξης, φαίνεται ἐξίσου ἔγκυρη μέ τήν προκήρυξη τῆς «μετα-μπεχαβιορικῆς» ἐπανάστασης πού εἶχε κάνει ὁ Easton δέκα χρόνια πρὶν ἀπ' αὐτήν.

Τέλος, τό τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι μιὰ γενική κριτική τῆς θετικιστικῆς ἐπιστημολογίας, ὅπου ἐξετάζεται ἡ διαλεκτική σάν ἀντίδοτο τοῦ θετικισμοῦ καί προβάλλονται μερικές ἀπό τίς θέσεις της πού ἀντιτίθενται στή θετικιστική ἐπιστημολογία. Αὐτό τό μέρος ἐξετάζει ἰδιαίτερα τό πρόβλημα τῆς ὑποκειμενικότητας, τῆ σχέση ὑποκείμενο-ἀντικείμενο καί θέματα ὅπως ἀντίληψη καί ἀξίες.

β. Ἡ Κοπερνίκεια ἐπανάσταση καί ἡ «Νέα Ἐπιστήμη»

Γιά ἀρκετοῦς αἰῶνες πρὶν ἀπό τήν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση, ἡ κυριαρχοῦσα ὀρθολογιστική παράδοση στή Δυτική φιλοσοφική σκέψη στηριζόταν στήν πεποίθηση ὅτι ὁ λόγος ἔχει τήν ἰκανότητα νά ἀνακαλύψει τίς μορφές ἡ οὐσιαστικές δομές πού ἀρμόζουν σέ ὅλα τὰ πράγματα. Ἔτσι, γιά τόν Ἀριστοτέλη ἡ μορφή τῆς «δενδρότητας» ἦταν κάτι τό ἐγγενές σέ κάθε δένδρο. Δέν ὑπῆρχε ἀμφιβολία γιά τό κύρος τῆς ἀντίληψης μέσω τοῦ λόγου καί στό βαθμό πού ἡ ἔρευνα συνίστατο στήν ἀναζήτηση μορφῶν καί οὐσιῶν, δέν ὑπῆρχε ρι-

14. Easton, D., «The New Revolution in Political Science», *APSR*, τόμ. lxxiii, No 4, Dec. 1969, σσ. 1051-61.

15. Wahlke, J. C., «Pre-Behaviouralism in Political Science», *APSR*, τόμ. 73, No 1, March 1979, σσ. 9-31.

ζική διαφορά ανάμεσα στήν ἔρευνα τῆς μορφῆς ἑνός δένδρου, ἑνός ἀλόγου ἢ ἑνός ἀνθρώπου.¹⁶

Ἀρχίζοντας ὁμως μέ τήν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση στήν ἀστρονομία, κατακτῆσεις σά μαθηματικά καί τήν φυσική δημιούργησαν μιὰ νέα ἐπιστήμη τῆς μηχανικῆς (ὁ ὅρος *sciencia* βρίσκεται γιά πρώτη φορά σέ μιὰ γεωμετρική διατριβή τό 1537).¹⁷ Μέ λίγα λόγια, ἡ ἀνάπτυξη τῆς οὐράνιας μηχανικῆς ἀπό τόν Κέπλερ καί τῆς γήινης μηχανικῆς ἀπό τόν Γαλιλαῖο, πού ἔγιναν τόν 17ο αἰώνα, σύντομα ἐνοποιήθηκαν ἀπό τό Νεύτωνα. Αὐτές οἱ ἐξελίξεις ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ἐκπληκτική πρόοδο στίς φυσικές ἐπιστήμες, τά ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας παρουσιάζονται στά μάτια μας μέ τήν μορφή τοῦ ἐπιστημονικοῦ πιστεῦ. Πράγματι, ἡ ἐπιστήμη, οἱ ἀρχές τῆς ὁποίας μποροῦν «νά διακριθοῦν ἤδη κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 16ου αἰώνα»,¹⁸ χαρακτηρίζεται ἀπό τρία κύρια δόγματα: πρῶτο, τήν πεποίθηση ὅτι τά μαθηματικά «εἶναι ἕνα πρότυπο ἐπιστήμης πρὸς τό ὁποῖο ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιστήμες ὀφείλουν νά προσαρμόζονται», δεύτερο ὅτι ὅλοι «οἱ χῶροι τοῦ εἶναι εἶναι προσιτοί» μέ τή μέθοδο τῶν μαθηματικῶν καί τρίτο ὅτι ἡ πραγματικότητα «πού δέν εἶναι προσιτή... εἶτε εἶναι ἄσχετη εἶτε... ἀποτελεῖ ψευδαἰσθηση».¹⁹ Ἔτσι, στήν καινούργια κατάσταση πραγμάτων μόνο ὅ,τι μποροῦσε νά μετρηθεῖ καί νά ἐκφρασθεῖ σάν ποσότητα μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ἄξιο ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας· ὅ,τιδήποτε ἄλλο ὑποβιβάζονταν σέ δεύτερη μοίρα καί ἀποτελοῦσε δευτερεύουσες ιδιότητες. Πράγματι, ὁ διαχωρισμός ἀνάμεσα σέ πρωτεύουσες καί δευτερεύουσες ιδιότητες, οἱ πρῶτες ἀπό τίς ὁποῖες θεωρήθηκαν ἀντικειμενικές καί οἱ δευτέρες ὑποκειμενικές, διαχωρισμός πού ἔγινε ἀπό τό Γαλιλαῖο καί τόν Βασόν καί πού ἀργότερα ἐξελίχθηκε σέ μιὰ σημαντική ἀρχή τοῦ θετικισμοῦ καί τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἀπέτελεσε τό πρῶτο βῆμα πρὸς τήν διάσπαση τοῦ κόσμου σέ δυαδικότητες (ὅπως θεωρία/πρακτική, ὑποκείμενο/ἀντικείμενο, ἀξία/γεγονός), ὅπου ἡ μιὰ διάσταση κυριαρχεῖ πάνω στήν ἄλλη.

γ. Τό ὄντολογικό στάτους τοῦ σύμπαντος

Χρησιμοποιώντας μιάν ἐκφραση πού θυμίζει ἀσφαλῶς τή σκέψη τοῦ Μάρξ, ὁ Μάξ Βέμπερ εἶπε κάποτε γιά τή θρησκεία ὅτι γεννάει τήν «θεοδικία τῆς δοκιμασίας».²⁰ Αὐτός εἶναι, μέ λίγα λόγια, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ θρησκεία δίνει νόημα καί νομιμότητα στίς δοκιμασίες τῆς «ἐγκόσμιας» ζωῆς μέ τήν ὑπόσχεση μιᾶς αἰώνιας σωτηρίας, μεταμορφώνοντάς τες ἔτσι ἀπό πηγή ἐπανάστασης σέ μέσο πνευματικῆς λύτρωσης. Ἡ ἀναλογία μέ τήν ἐπιστήμη ταιριάζει τόσο ὥστε νά μπορεῖ κανεῖς νά πεῖ ὅτι ἡ θεοδικία τῆς ἐπιστήμης αἶρει τήν

16. Weiler, G., «Kant's Question: What is Man», *Philosophy of the Social Sciences*, τόμ. 10, No 1, March 1980, σ. 2.

17. Volgelin, E., «The Origins of Scientism», *Social Research*, τόμ. 15, 1948, σ. 162.

18. Ibid.

19. Ibid.

20. Παράτιθεται στό Berger, P., *Invitation to Sociology*, Penguin Books, 1975, σ. 134. Πρβλ.

θεοδικία της δοκιμασίας (άν δεν συμπράττει τελικά μ' αυτήν). Γιατί, ενώ μέχρι τώρα οι άνθρωποι στρέφονταν προς τόν Θεό (ή μάλλον προς τό απόλυτο δογματικό μονοπώλιο του Πάπα να έρμηνεύει τόν Θεό) σάν τόν τελικό κριτή της αλήθειας και της πραγματικότητας, τώρα άρχισαν να στρέφονται προς τήν έπιστήμη για να βρουν κατανόηση και σωτηρία.²¹ Έτσι, ή υπόσχεση ενός γήινου παράδεισου στον κόσμο αυτό πήρε τή θέση της υπόσχεσης ενός αιώνιου παράδεισου στό έπέκεινα. Αυτή ή διαδικασία της έγκοσμικοποίησης κράτησε αιώνες, αλλά τελικά ό θρόνος του Θεού κατέρρευσε άμέσως μετά τήν κατάρρευση της εικόνας του. Καί ή βαθμιαία «έκθρόνιση του Θεού» (και του έπαγωγικού όρθολογισμού) συνοδευόταν από τήν άνοδο της έμπειρικής πραγματικότητας (έπαγωγικού έμπειρισμού).²²

Πρίν άπ' αυτό, ό κόσμος ήταν μία στατική, καθηλωμένη όντότητα. Χωρίς κοινωνική ή γεωγραφική κινητικότητα, μέ προκαθορισμένες μορφές συναλλαγής (σύστημα προτίμησης κατά πρεσβεία — κατανομή ρόλων μέ άπονομή, κτλ.) και μέ έναν φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής που από τή φύση του ήταν άνικανός να βγάλει υπεραξία άρκετή για να δημιουργήσει σταθερή συσσώρευση κεφαλαίου — όλα αυτά έκαναν τελικά έναν «κόσμο χωρίς έκπληξεις».²³ Ήταν ένας κόσμος στον όποιο άκόμη και «φαινόμενα δεν αλλάζουν γιατί... οι νόμοι μπορεί βασικά να γίνουν γνωστοί, είναι γνωστοί ... (και) όπως άκριβώς κάθε άνθρωπος έχει τή σωστή του θέση μέσα στη δομή, έτσι και κάθε άλλο πράγμα».²⁴ Γενικά, ήταν ένας κόσμος δογματικός και όλες οι διαστάσεις του διέπονταν άμετάβλητα από γνώση άποδεικτική, δηλ. μη-άναλυτική, a priori γνώση.

Άν χρησιμοποιήσουμε λοιπόν μεταφορές Ποππεριανού στύλ, μέ ρολόγια και σύννεφα,²⁵ για να άπεικονίσουμε τήν κατάσταση του σύμπαντος, μπορούμε εύστοχα να υποθέσουμε ότι αυτός ό κόσμος έμοιαζε μέ ρολόγι, που του έλειπαν όμοια άκόμη όρισμένα συστατικά μέρη και ήταν έπομένως σταματημένο, ή μάλλον δεν είχε άκόμη κορδιστεί. Ό Γαλιλαίος, ό Νεύτωνας και άλλοι ήταν πεπρωμένο να κάνουν όλες εκείνες τίς πολλαπλές ενέργειες που θά συνέδεαν και θά κορδίζαν τό ρολόγι. Μόλις έγινε αυτό, τό τίκ-τάκ του κόσμου άρχισε. Ό άνθρωπος άρχισε να θεωρεί ότι τά πράγματα έχουν μέσα τους τή δυνατότητα μεταβολής και ότι τά φαινόμενα παρουσιάζουν όρισμένα δυναμικά στοιχεία, «άλλά οι νόμοι σύμφωνα μέ τούς όποιους μεταβάλλονται δεν αλλάζουν».²⁶ Έτσι, ή Νευτώνεια επανάσταση στη φυσική, ή όποία έρμήνευε και προέβλεπε φυσικά γεγονότα και φαινόμενα μέ τούς νόμους της κίνησης, «έκανε τούς περισσότερους μελετητές να ένστερνισθούν τή θέση σύμφωνα μέ τήν όποία τό σύμπαν

Marx, K., «On the Jewish Question», *Early Writings*, Penguin, 1975, σσ. 211-257.

21. Galtung, op. cit., σ. 36, πβλ. Feyerabend, P., *Against Method*, NLB, London, 1975, κεφάλαια 17 και 18.

22. Ibid.

23. Ibid., σ. 34.

24. Ibid., σσ. 35-6· ή ύπογράμμιση είναι στό πρωτότυπο.

25. Popper, K., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1971, σσ. 200 κ. έξ..

26. Galtung, op. cit., σ. 35· ή ύπογράμμιση είναι στό πρωτότυπο.

καί ὅλα τὰ μέρη του ἔμοιαζαν ἀπό φύση τους μέ ρολόγι καί ἦσαν κατ' ἀρχὴν ἐντελῶς προβλεπτά». ²⁷ Ἐπιπλέον, φαινόμενα πού φαίνονταν νά εἶναι ἀκαθόριστα, θεωρήθηκαν ὅτι ἀπλῶς δέν εἶχαν ἀκόμη γίνεи κατανοητά καί «ἀναμένονταν μέ τόν καιρό νά ἀποδειχθοῦν καί αὐτά κανονικά καί προβλεπτά». ²⁸ Ἔτσι, ἡ ἀντίληψη γιά τὴν ἐπιστήμη ἢ ὅποια ἦταν πεπρωμένο νά ἐπικρατήσῃ καί νά ἀσκήσῃ «γνωστικό μονοπώλιο» (Χάμπερμας) μέχρι τὴν ἀνάπτυξη τῆς κβαντικῆς φυσικῆς, μηχανοποίησε τὴ φύση, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὅλα διέπονται ἀπό ντετερμινιστικούς νόμους, ὅτι τὸ ρολόγι ἔχει κουρδιστεῖ μιά γιά πάντα. Ἐπίσης, σέ ἕναν κόσμον πού εἶχε ἀποδειχθεῖ ὅτι βρισκόταν σέ κίνηση καί ὅτι ἦταν δυναμικός (ἂν καί κατὰ τρόπο ντετερμινιστικό), ὁ δογματισμός ἐγίνεи δεσμός κι ἐμπόδιο γιά τὸ νοῦ πού καταπιανόταν μέ τὴ μελέτη καί κατανόηση αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ δυναμισμοῦ. Γι' αὐτὸ καί πετάχτηκε μακρὰ καί ἀντικαταστάθηκε μέ τὸν *a posteriori* ἐμπειρισμό (θετικισμός), ὁ ὁποῖος ἀναφερόταν σέ «μιάν ἀμετάβλητη πραγματικότητα, αὐτὴν τὴν ἐμπειρική πραγματικότητα». ²⁹ Μ' ἄλλα λόγια, ἡ πραγματικότητα, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀποκαλύφθηκε σέ μᾶς μέσω τῶν αἰσθησέων μας, θά παρέμενε ἀμετάβλητη μιά γιά πάντα.

Μέ τὸ νά ἔχει, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, καθοριστεῖ ἡ πραγματικότητα, δέν ὑπῆρχε πιά κανένα ἐνδιαφέρον γιά ἰδέες ὑπερβατικότητας, κανένας λόγος γιά ἀναζήτηση νοήματος πίσω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Τὸ ἐπιστημονικό ἦθος πού διαμορφωνόταν τότε ταυτίστηκε μέ τὴ θετικιστικὴ θεώρηση τῆς γνώσης καί τῆς ἀλήθειας, μ' ἄλλα λόγια συγκέντρωσε ἐξκάθερα τὸ ἐνδιαφέρον του στὴν ἔννοια τῆς παρατηρήσιμης συμπεριφορᾶς καί τῶν παρατηρήσιμων φαινομένων.

Ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν ἦταν ὅτι «τὸ δεδομένο ἐγίνεи βασιλιάς» ³⁰ καί ἡ πραγματικότητα καί ἡ γνώση ἀπλῶς ἐξισώθηκαν μέ τὸ σύνολο αὐτῶν πού μπορούσαν νά περιγραφθοῦν ἐπαγωγικά ἀπὸ τίς ἐμπειρικές παρατηρήσεις συμβάντων καί γεγονότων. ³¹ Πράγματι, φτάσαμε στό σημεῖο κανένα εἶδος γνώσης νά μὴ θεωρεῖται ἀσφαλές — σέ περίπτωση πού συζητιόταν κάν — ἂν δέν ταυτιζόταν μέ τὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη ἢ τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα. Μέ λίγα λόγια, ἡ ἐπιστήμη δέν μπορούσε πλέον νά θεωρηθεῖ «σάν μιά μορφὴ δυνατῆς γνώσης, ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει ἐμεῖς νά ταυτίσουμε γνώση καί ἐπιστήμη». ³²

Αὐτὰ πού εἶπαμε σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο τμῆμα συνοψίζου: ὅτι οἱ κατακλυστικὲς μεταβολές στὴν ὕλικὴ ὑποδομὴ τοῦ κόσμου ἔκαναν ἀνατροφοδότηση καί δημιούργησαν διαλεκτικά μιά καινούργια ἀντίληψη γιά τὸν κόσμο. Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει πῶς ἡ στρόφῃ πού ὁ Κοπέρνικος ἐπέφερε στὴν Ἀστρονομία ἀπέσπασε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὸ φωτιστέφανό του, καί ἐπίσης πῶς ἐπέβαλε σέ μιά *εἰκόνα* ἀμετάβλητης πραγματικότητας, πού συνδεόταν μέ τὸν Θεό, νά

27. Almond, G. καί Genco, S., «Clouds, Clocks and the Study of Politics», *WP*, τόμ. 29, 1976-77, σ. 490.

28. *Ibid.*

29. Galtung, *op. cit.*, σ. 37· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι στό πρωτότυπο.

30. *Ibid.*

31. Hallowell, J. H., «Politics and Ethics», *op. cit.*, σ. 644· Bernstein, R. J., *The Restructuring of Social and Political Theory*, *op. cit.*, σ. 90.

32. Habermas, παρατίθεται στό Bernstein, *op. cit.*, σ. 190.

παραιτηθεί και νά παραχωρήσει τή θέση της σέ μιάν ἄλλη, συνδεόμενη μέ τήν επιστήμη και τήν επιστημονική μέθοδο. Κατά συνέπεια, ὁ ἄνθρωπος ἀπομακρύνθηκε ἀκόμη περισσότερο ἀπό τόν Θεό, ἢ μάλλον ἔγινε τό ἀντίστροφο. πρᾶγμα πού, ἔστω και πολύ ἀργότερα, συνέλαβε ὁ Δαρβίνος ὅταν διαβεβαίωνε ὅτι στό κάτω τῆς γραφῆς ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι λίγο πιό κάτω ἀπό τούς ἀγγέλους ἀλλά λίγο πιό πάνω ἀπό τά ζῶα. Τώρα, ἡ διαφορά σ' αὐτή τήν καινούργια ἀντίληψη μπορεῖ νά συνοψισθεῖ ὡς ἐξῆς: ἐνῶ μέχρι τώρα τίποτα δέν μποροῦσε νά κινηθεῖ ἢ νά μεταβληθεῖ, ἀκριβῶς ὅπως κι ἡ γῆ δέν μποροῦσε, τώρα τά πράγματα μεταβάλλονται και κινούνται, ἀλλά σύμφωνα μέ νόμους ἀμετάβλητους.³³

ΜΕΡΟΣ II

Η ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ

α. Προλεγόμενα

1. Ὄρθολογισμός και Ἐμπειρισμός

Ἡ ὀλη ἢ μέχρι τώρα ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι μιὰ ἱστορία συνεχοῦς πάλης ἀνάμεσα στούς ὀρθολογιστές και τούς ἐμπειριστές, στήν ὀποία ὀ ἐλάχιστος «παρονομαστής», καλυπτόμενος ἀπό τις δύο αὐτές κατηγορίες, εἶναι ἴσως, *mutatis mutandis*, οἱ ἐπιστημολογικές κατηγορίες τοῦ Ἰδεαλισμοῦ και τοῦ Ὑλισμοῦ, ἀντίστοιχα. Ἄν ἡ ἐπιστημολογία, ἡ θεωρία τῆς γνώσης, μπορεῖ νά ὀρισθεῖ σάν «Πῶς γνωρίζουμε αὐτό πού ξέρουμε», τότε γιά τούς ὀρθολογιστές ἀπό τή μιὰ μεριά ἡ λογική εἶναι πάντοτε κι ἦταν ἀνεκάθεν ὀ καθοριστικός παράγοντας στήν ἀπόκτηση γνώσης, ἐνῶ ἡ ἐμπειρία παίζει ἐλάχιστο ρόλο, κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ ἐμπειριστές ὑποστηρίζουν ὀτι ἡ ἐμπειρία εἶναι τό *sub specie aeternitatis* στήν ἀπόκτηση γνώσης, ἐνῶ ἡ λογική ἐκτελεῖ μόνο ἀμελητέα λειτουργία.³⁴ Ἐπιπλέον, αὐτός ὀ πόλεμος ἀμοιβαίου ἀποκλεισμοῦ ἀνάμεσα στή λογική και τήν ἐμπειρία φαίνεται νά ἔχει θεσμοποιηθεῖ και στή διχοτομία ἀνάμεσα στίς ἀναλυτικές και συνθετικές προτάσεις ἢ δηλώσεις, διχοτομία κατά τήν ὀποία ἡ ἀναλυτική πρόταση θεωρεῖται σάν «λογική», ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἐμπειρία και ἀπαγωγική, ἐνῶ ἡ συνθετική πρόταση εἶναι ἐμπειρική, ἔχουσα σχέση μέ τά πράγματα, βασιζόμενη στά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων και ἀμοιρη κάθε λογικῆς ἀναγκαιότητας (και ἐπαγωγική).³⁵

Ἡ ὀσον ἀφορᾶ στίς ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς διαμάχης στό χώρο τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἀσφάλεια τῆς γνώσης θά ἐξαρτιόταν ἀπό συνθετικές και/ἢ ἀναλυτικές

33. Galtung, *op. cit.*, σ. 49.

34. Rand, A., *Introduction to Objectivist Epistemology*, New American Library, 1967, σ. 151.

35. Πρβλ. Ayer, A. J. (ἐκδ.), *Logical Positivism*, NY, 1969· ὑπάρχει ἐπίσης ἕνα τρίτο σύνολο προτάσεων πού χαρακτηρίζονται «χωρίς νόημα», ὀπως ἡ ποίηση και ἡ μεταφυσική.

προτάσεις, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νά εἶναι ἔγκυρες μέ τήν ἔννοια ὅτι θά ἔπρεπε νά εἶναι λογικά ὀρθές καί /ἢ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐπαληθεύσιμες ἢ διαυεύσιμες ἐμπειρικά. Ἔτσι, ἀρχίζοντας μέ τή γενική ἐξίσωση³⁶:

$$(ὕποκειμενο) = (ἀντικείμενο) = γνῶση$$

μποροῦμε νά συναγάγουμε δύο παραλλαγές:

$$(α) (ἀντικείμενο) \neq γνῶση$$

$$(β) (ὕποκειμενο) = γνῶση$$

ἀπό τίς ὁποῖες ἡ πρώτη εἶναι γνωστή σάν ἐμπειρισμός καί ἡ δευτέρα σάν ὀρθολογισμός. Φυσικά, αὐτές οἱ δύο ἐπιστημολογικές μεταβλητές τῆς γενικῆς σταθερᾶς χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ στήν ἀκραία «ἰδεατή-τυπική» μορφή καί δέν συναντιῶνται ποτέ καθ' ἑαυτές, ὡστόσο ὁμως τονίζουν τή δυνατή τάση ἢ κατεύθυνση στήν ὁποία ὀδηγοῦν. Ἐπίσης, θά πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι, ἀνάλογα μέ τό βαθμό τῆς ἐξάλειψης ἑνός ἀπό τά δύο μέρη τῆς ἐξίσωσης καί ἀνάλογα μέ τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, μποροῦμε νά καταλήξουμε σέ ἄλλες ὑποκατηγορίες αὐτῶν τῶν μεταβλητῶν. Π.χ., ὁ ὀρθολογισμός μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ σάν φορμαλισμός στούς ἀπόλυτα μὴ-ἐμπειρικούς κλάδους τῆς λογικῆς καί τῶν καθαρῶν μαθηματικῶν καθῶς ἐπίσης καί στή θεωρία τῶν παιγνιδιῶν πού στηρίζεται στά μαθηματικά. Κατά παρόμοιο τρόπο, δηλ. ἂν περάσουμε στήν ὀπτική γωνία τήν ἀντίθετη πρὸς τόν ὀρθολογισμό, δηλ. στόν ἐμπειρισμό, μποροῦν νά ἐξαχθοῦν ὀρισμένες ὑποκατηγορίες, ὅπως τό κλασικό μοντέλο τοῦ ἐμπειρισμοῦ (τοῦ Βακόνειου-Νευτώνειου εἴδους), ὁ λογικός θετικισμός /λογικός ἐμπειρισμός (ὅροι μέ σημασίες πού συμπίπτουν σέ μεγάλο βαθμό),³⁷ ἀκόμη καί ἡ Ποππεριανή παραλλαγή τοῦ θετικισμοῦ, ὁ «κριτικός ὀρθολογισμός». Αὐτή ἡ τελευταία παρατήρηση ἴσως νά φαίνεται ἀντιφατική, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Πόππερ ἰσχυρίζεται ὅτι δέν εἶναι θετικιστής,³⁸ ἀλλά μᾶς φαίνεται πειστική ἢ κριτική πού ἄσκησαν στόν Πόππερ οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐπιστήμης τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης, Feyerabend καί ἄλλοι.³⁹ Πιο συγκεκριμένα, ὁ κριτικός ὀρθολογισμός τοῦ Πόππερ, παρόλο πού εἶναι «ἡ πιό φιλελεύθερη θετικιστική μεθοδολογία πού ὑπάρχει σήμερα»,⁴⁰ παραμένει θετικιστικός. Π.χ., ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ γνῶση εἶναι ἀντικειμενική καί αὐτόνομη

36. Αὐτό ἀποτελεῖ μιά ἐλαφρά τροποποιημένη μορφή ἑνός ἐπιχειρήματος πού βρίσκεται στό Castells, M. καί Emilio De Irujo, «Epistemological Practice and the Social Sciences», *Economy and Society*, τόμ. 5, 1976, σσ. 121-22.

37. Πρβλ. Ayer, A. J., op. cit., Radnitzky, G., *Contemporary Schools of Metascience*, Academi Forlaget, Goteborg, Sweden, 1970.

38. «Reason or Revolution», στό Adey, G. and Frisby, D., *The Positivist Dispute in German Sociology*, op. cit., σσ. 288-300.

39. Feyerabend, P., op. cit., σ. 175. Βλ. ἐπίσης *The Positivist Dispute*, op. cit., Radnitzky, G., *Contemporary Schools of Metascience*, op. cit., σ. 171.

40. Feyerabend, P., *Against Method*, op. cit., σ. 171.

(στον κόσμο III) κατά τό ότι υπάρχει ανεξάρτητα από τόν παρατηρητή (κόσμο II) ή, για νά επαναλάβουμε τά ίδια του τά λόγια, όταν είναι «γνώση χωρίς γνωρίζον υποκείμενο»,⁴¹ αυτό εντάσσεται αναμφίβολα στην πρώτη παραλλαγή πού φτιάξαμε πιό πάνω.

Επιπλέον, θά πρέπει νά σημειωθεί ότι υπάρχουν ὄχι μόνο υποκατηγορίες ή υπο-παραλλαγές μέσα στά πλαίσια κάθε μιᾶς ἀπό τίς δύο βασικές παραλλαγές, ἀλλά επίσης καί υπο-παραλλαγές οἱ ὁποῖες *εἰσέρχονται* καί στίς δύο βασικές παραλλαγές, δηλαδή πολλά χαρακτηριστικά τοῦ μοντέρνου θετικισμοῦ ἐνσωματώνουν στοιχεῖα τόσο τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὅσο καί τοῦ ὀρθολογισμοῦ.⁴² Ὁ κριτικός ὀρθολογισμός τοῦ Πόππερ καί ὁ λογικός θετικισμός τοῦ λεγόμενου Κύκλου τῆς Βιέννης τῶν Carnap, Neurath κ.ἄ. ἀποτελοῦν καλά σχετικά παραδείγματα. Οἱ τελευταῖοι ἰδιαίτερα ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τή λογική ἀνάλυση ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν καί προτάσεων καί ὄχι μέ τήν ἔρευνα τῶν ἐπισημολογικῶν ριζῶν τῆς ἐπιστήμης, τίς ὁποῖες θεωροῦσαν ὀρθές ἐξαρχῆς.

2. Ἡ θετικιστική φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης: Κριτήρια καί κανόνες ὀριοθέτησης

Στή μελέτη μας αὐτή ἔχουμε ἤδη θίξει, ἄν καί σιωπηρά, ὀρισμένα θέματα τῆς θετικιστικῆς ἐπιστημολογίας-μεθοδολογίας τῆς ἐπιστήμης, ὅπως καθοριστικότητα, ὀρθολογιστικότητα κτλ. Δέν ἔχουμε ὁμως ἐπιχειρήσει νά δηλώσουμε ἀνοιχτά τί εἶναι θετικισμός ἢ πῶς μπορεῖ νά ὀριστεῖ κατά τρόπο πειστικό, κι αὐτό γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι δέν ὑπάρχει γενικά ἀποδεκτός ὀρισμός τοῦ περιεχομένου τοῦ ὄρου. Αὐτό φυσικά δέν ἐκπλήσσει, δεδομένου ὅτι ὁ θετικισμός δέν ἀποτελεῖ στατική ὄντοτητα ἀλλά ἀντίθετα ἐξελίσσεται δυναμικά καί παίρνει διαφορετικές μορφές στίς διάφορες φάσεις τῆς ζωῆς του, πράγμα πού ἀντανακᾷ ἀσφαλῶς τό μεταβαλλόμενο γενικό ἱστορικό πλαίσιο.⁴³

Ἐχοντας αὐτά ὑπόψη, μποροῦμε ὥστόσο νά συνοψίσουμε σέ μιᾶ σειρά μεθοδολογικῶν κανόνων τά συστατικά στοιχεῖα/θέματα τοῦ θετικισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν Χάμπερμας:⁴⁴

1) «Κάθε γνώση πρέπει νά ἀποδειχθεῖ μέσω τῆς *βεβαιότητας τῶν αἰσθήσεων* πού παρέχει ἡ συστηματική παρατήρηση, βεβαιότητα ἢ ὁποῖα ἐξασφαλίζει τήν δι-ὑποκειμενικότητα»·

2) «ἡ *μεθοδική βεβαιότητα* εἶναι ἀκριβῶς ὅσο σπουδαία εἶναι καί ἡ βεβαιότητα τῶν αἰσθήσεων... τήν ἀξιοπιστία τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἐγγυᾶται ἡ ἐνότητα τῆς μεθόδου»·

3) «τήν ἀκρίβεια τῆς γνώσης μας ἐγγυᾶται μόνο ἡ λογικά πειστική κατασκευή θεωριῶν, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τή συναγωγή ὑποθέσεων πού ἔχουν τή μορφή νόμων»·

41. «Epistemology without a Knowing Subject» (κεφ. 3) in *Objective Knowledge*, op. cit., ἐπίσης κεφ. 4.

42. Πρβλ. *The Positivist Dispute...*, op. cit., σ. xi.

43. *Ibid.*, σ. x.

44. Habermas, J., *Knowledge and Human Interest*, Boston, 1971, σσ. 74-77· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι στό πρωτότυπο.

4) «ἡ γνώση πού ἀποκτᾶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νά μπεῖ σέ χρήση τεχνικά... Ἡ ἐπιστήμη καθιστᾶ ἐφικτὴ τὴν ἀσκηση ἐλέγχου πάνω σέ διαδικασίες τόσο τῆς φύσης ὅσο καὶ τῆς κοινωνίας... ἡ δύναμη τοῦ ἐλέγχου πάνω στὴ φύση καὶ τὴν κοινωνία μπορεῖ νά πολλαπλασιαστεῖ μόνο ἂν ἀκολουθήσουμε ὀρθολογιστικές ἀρχές — ὄχι μὲ τὴν τυφλὴ ἐπέκταση τῆς ἐμπειρικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐνοποίηση τῶν θεωριῶν».

5) «ἡ γνώση μας εἶναι καταρχὴν ἀνολοκλήρωτη καὶ σχετικὴ, ἐξαιτίας τῆς ἐπιστημονικῆς τῆς προέλευσης».

Ἐπιπλέον, αὐτὰ τὰ θέματα δέχτηκαν κι ἄλλη ἐπεξεργασία καὶ ἀναθεωρήθηκαν ἀπὸ τὸν λογικὸ θετικισμό καὶ τὸν λογικὸ ἐμπειρισμὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Σύμφωνα μὲ τὸν Radnitzky,⁴⁵ οἱ παρακάτω εἶναι μερικές ἀπὸ τίς διαφορετικὲς ἀρχές πού χαρακτηρίζουν τὸν μοντέρνο θετικισμό:

1) Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνοποιημένης ἐπιστήμης: ὅλοι οἱ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι θὰ πρέπει νά ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς βασικῆς ἐπιστήμης». Μὲ ἄλλα λόγια, αὐτὸ εἶναι τὸ αἶτημα ἢ τὸ ἰδεῶδες τοῦ μεθοδολογικοῦ *μονισμού*: ἐνῶ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας εἶναι πολυάριθμα, ἡ βασικὴ μεθοδολογία θὰ πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδια. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ πιὸ γενικευμένη παραλλαγή τοῦ δευτέρου κανόνα πού εἶδαμε πιὸ πάνω.

2) Φυσικισμός (Physicalism): «Ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους πού ὑπάρχουν σήμερα, ἡ φυσικὴ βρίσκεται πιὸ κοντὰ στοῦ ἰδεῶδες». Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ ἀκριβεῖς ἐπιστήμες, καὶ ἰδιαίτερα ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ, ἀποτελοῦν τὸ πρότυπο γιὰ τίς ἄλλες ἐπιστήμες.

3) Ἀρχὴ τῆς ἀναγωγιμότητας σέ μιὰ ἰδεώδη λογικὴ γλώσσα: «Ἄλλοι ἐπιστημονικοὶ κλάδοι μποροῦν νά ἀναχθοῦν στὴ φυσικὴ, ἂν πάρουμε μιὰ γλώσσα εἰδικὰ κατασκευασμένη γιὰ μιὰν ἰδανικευμένη φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴν κάνουμε κοινὴ γλώσσα γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους πού ἔχουν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα, καὶ ἂν πάρουμε τίς ἔννοιες τῆς φυσικῆς καὶ τίς κάνουμε θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς ἰδεώδους ἐνοποιημένης ἐπιστήμης». Ἐπίσης, «ἡ ἰδεώδης φυσικὴ νοεῖται σάν ἓνα ἀπαγωγικὸ σύστημα... στοῦ ὁποῖο οἱ πληροφορίες τῶν φορέων πληροφοριῶν (προτάσεων κτλ.) συμπυκνώνονται σέ λίγα συστατικὰ στοιχεῖα (ἀξιῶματα), σέ ἓναν πυρήνα». Ἔτσι, δημιουργεῖται τὸ ἰδεῶδες τῶν ὑποθετικῶν-ἀπαγωγικῶν συστημάτων γνώσης.

3. Τὰ ἐπιστημολογικὰ προβλήματα τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης

Κάθε θετικισμός-ἐμπειρισμός, ὅποιαδῆποτε μορφή κι ἂν παίρνει, ἀρέσκειται στὴν ἰδέα ὅτι ὁ κόσμος μπορεῖ νά γίνῃ γνωστός μὲ τὴν παρατήρηση. Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νά ἐκφράσει μὲ γενικοὺς ὅρους τίς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες γεγονότα συμβαίνουν στὸν κόσμο. Αὐτὲς οἱ συνθήκες θὰ χρησιμοποιηθοῦν μὲ τὴ σειρά τους σάν βάσεις γιὰ ἐξήγηση καὶ πρόβλεψη. Αὐτὴ ἡ συλλογιστικὴ ἄλυσσις εἶναι, φυσικά, τὸ γνωστὸ ἐκεῖνο ρητό τοῦ Comte γιὰ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης: *Savoir pour prévoir*. γνώση μὲ σκοπὸ τὴν πρόγνωση. Ἐπιπλέον, οἱ ἔννοιες, προτάσεις καὶ νόμοι

45. Radnitzky, op. cit., σ. xvi.

τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν διαφέρουν ἀπό τίς δηλώσεις καί περιγραφές τοῦ κόσμου τοῦ εἶδους πού συναντάει κανεὶς στή μεταφυσική καί στήν ποίηση, γιατί προσαρμύζονται πρὸς τὸν παρατηρούμενο κόσμο, σύμφωνα μέ τὴν ἐξυπακουόμενη ἀρχή ὅτι ἡ γνώση ὑπάρχει στὰ ἴδια τὰ γεγονότα. Ἐπίσης, οἱ ἐπιστημονικές δηλώσεις ἢ προτάσεις πρέπει νὰ εἶναι εὐπρόσβλητες ἀπὸ τὴν κριτική καί πρέπει νὰ δοκιμάζονται μέ ἐμπειρικές μαρτυρίες. Ἔτσι, ἡ βάση τοῦ θετικισμοῦ-ἐμπειρισμοῦ εἶναι ἡ «θεωρία τῶν μαρτυριῶν», σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἡ δραστηριότητα τῆς ἐπιστήμης συνίσταται πρῶτα στή συλλογή καί ὕστερα στήν ἀνάλυση τῆς «ἀντικειμενικῆς» πληροφορίας πού προ-ὑπάρχει στὸν κόσμο. Στὸ βαθμὸ πού οἱ ἐπιστημονικές αὐτές ἀρχές ἔχουν μίαν ἀντικειμενική βάση στήν ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων, μποροῦν νὰ ἰσχύουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ χρόνο, χῶρο, ὑποκείμενο καί περιστάσεις. Μὲ ἄλλα λόγια, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἓνα χαρακτηριστικὸ τοῦ θετικισμοῦ εἶναι ἡ πεποίθησις ὅτι εἶναι δυνατό νὰ καταλήξουμε στήν ἴδια κατανόηση κοινωνικῶν φαινομένων ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο καί ἀπὸ τὴν κοινωνική τοποθέτηση τοῦ παρατηρητῆ μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο.

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τὸ κύριο καθήκον αὐτῆς τῆς θεωρίας τῆς γνώσης συνίσταται στὸ νὰ τηρήσει τὴν ἀρχή ὅτι οἱ γενικεύσεις πού κάνομε γιὰ τὸν κόσμο εἶναι ἀξιόπιστες ἂν, καὶ μόνον ἂν, κατασκευάζονται ἀπὸ, ἢ δοκιμάζονται μέ, τὴν ἀκατέργαστη ὕλη πού παρέχει ἡ ἐμπειρία. Κατὰ συνέπεια, ὑποστηρίζεται ὅτι μέ τὴν ἀντίληψη ἀντιλαμβανόμαστε κάτι τὸ «δεδομένο», κάτι πού δὲν ἔχει ἀκόμη μολυνθεῖ ἀπὸ τὸ λόγο καί τίς κρίσεις πού ἡ ιστορική μας συνείδησις μᾶς ἔχει δημιουργήσει. Τὰ «δεδομένα» εἶναι τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὰ ὁποία ἀντιλαμβανόμαστε ἅμεσα. Αὐτὸ πού ὑπονοεῖται πάλι ἐδῶ εἶναι ὅτι τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ ἴδια πράγματα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀνεξάρτητα ἀπὸ χρόνο καί χῶρο. Γι' αὐτὸ καί ἡ γνώση πού προέρχεται ἀπὸ τὴν παρατήρησις θεωρεῖται ὅτι ἔχει μίαν «ἀντικειμενικότητα» ἢ ὁποία ἀνήκει ἀποκλειστικά σ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔρευνας. Ἐπὶ τῆς στιγμῆς πού τὰ γεγονότα/δεδομένα καταγράφονται, ὀργανώνονται σὲ ἓνα πλάνο μαρτυριῶν πού συνδυάζει τίς διαστάσεις καί ἀξίες πού ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε «ἀναλυτικὴ μονάδα» τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου τῆς ἔρευνας.⁴⁶ Ἐπομένως, μέ τὸ πού καταγράφονται, αὐτὰ τὰ δεδομένα/γεγονότα μεταμορφώνονται σὲ *μαρτυρίες*, ἀπὸ τίς ὁποῖες, καί μέ μιά σειρά λογικῶν λειτουργιῶν, σχηματίζεται ἡ *ἔννοια*. Διάφορες τέτοιες μονάδες μαρτυριῶν, πού ἔχουν ἀποκτηθεῖ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἐκφράζονται μέ ἀντίστοιχες ἔννοιες, οἱ ὁποῖες συνδέονται ἢ μιά μέ τὴν ἄλλη κατὰ συμπερασμὸ (λογικὲς λειτουργίες) καί δημιουργοῦν ἔτσι τοὺς νόμους.

Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἡ διαδικασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας μέσα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ἢ ὁποία ἀντιμετωπίζει αὐτὸ πού χαρακτηρίσαμε πιοῦ πάνω σάν τὸ κεντρικὸ ἐρώτημα τῆς ἐπιστημολογίας, δηλ. «πὼς γνωρίζουμε αὐτὸ πού ξέρουμε;». Ἐπὶ τὴν ἄποψη τῆς μεθοδολογίας, ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ εἶναι ἡ κυριαρχία τοῦ *παρατηρου-*

46. «Epistemological Practice and the Social Sciences», op. cit..

μένου ἀντικειμένου (τοῦ γεγονότος) σέ σχέση πρός τή θεωρία. Αὐτό συνεπάγε-
ται, ἐπιστημολογικά, τά ἑξῆς:

α) Τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἄμεσα προσιτά στή συνείδηση στήν
ἀρχική τους, τήν «καθαρή» τους, κατάσταση. Κατά συνέπεια, ἡ συνείδηση
θεωρεῖται παθητικός ἀποδέκτης τέτοιων γεγονότων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου,
ἔτσι ὅπως αὐτά παρατηροῦνται. Ἔτσι,

β) Ἡ συνείδηση εἶναι ὄντοτητα ἀνιστορική· πράγμα πού σημαίνει ὅτι ὁ
τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό ἀνθρώπινο μυαλό ἀντιλαμβάνεται τόν κόσμο παραμέ-
νει ἀμετάβλητος ἀπό τή μιᾶ ἱστορική ἐποχή στήν ἄλλη κι ἀπό τή μιᾶ κοινω-
νία στήν ἄλλη, καί ὅτι ὑπάρχει μιᾶ μόνο δι-ιστορική *κοσμοθεωρία* (Dilthey,
Mannheim) ἢ παράδειγμα (Kuhn).

γ) Ὑπάρχει ἀλήθεια καθολικά ἰσχυρή, ἀνιστορική· ἀπό τή στιγμή πού ἡ
συνείδηση ἢ ὁ νοῦς δέχεται καθαρά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἀνεξάρτητα ἀπό
χρόνο, χῶρο κτλ., ὅλοι οἱ ἰσχυρισμοί τελικῆς καί ἀπόλυτης γνώσης εἶναι ἐγ-
ρημένοι.

β. Ἡ Μπεχαβιορική μέθοδος στή μελέτη τῆς πολιτικῆς

1. Οἱ Κοινωνικές Ἐπιστῆμες: Μιά ἄποψη

Τά ἐκπληκτικά τεχνικά ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἡ ἱκανό-
τητα τους νά διακρίνουν ὀργανωμένες μορφές συμπεριφορᾶς, νά ἀνακαλύ-
πτουν κανονικότητες καί τελικά νόμους στά φυσικά φαινόμενα, δέν ἄργησαν
νά γίνουν ἀποδεκτά ἀπό τούς κοινωνικούς φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἀνωπομο-
νοῦσαν νά προσδιορίσουν τίς δυνάμεις πού διαμορφώνουν τήν ἀνθρώπινη
συμπεριφορά καί νά περιγράψουν καί ἐξηγήσουν τίς πηγές τάξης καί σύγκρου-
σης στόν κοινωνικό κόσμο. Ἐκ τῶν ὑστέρων τουλάχιστο, φαίνεται ἀναπόφευ-
κτο ὅτι στοχαστές σάν τόν Χόμπς, τόν Χιούμ κ.ἄ. θά ἐπέμεναν ὅτι ἡ ἐπιστημο-
νική μέθοδος ἔπρεπε νά ἐφαρμοστεῖ στή μελέτη τοῦ ἀνθρώπου,⁴⁷ καί μόνο γιά
τό λόγο ὅτι αὐτή ἡ μέθοδος φαινόταν νά παρέχει προβλεψιμότητα, βεβαιότη-
τα καί ἀσφάλεια.⁴⁸ Κατά συνέπεια, ἡ ἀρχή τῆς καθοριστικότητας (ἡ ἀρχή τῆς
αἰτίας καί τοῦ ἀποτελέσματος), ἡ ὁποία ξεκινοῦσε ἀπό τήν πίστη ὅτι τό σύμ-
παν ἀποτελεῖ ἓνα λογικό ὄλο μέ τήν ἔννοια ὅτι «κάθε συμβάν μπορεῖ νά ἀνα-
χθεῖ στό προηγούμενο του κατά τρόπο ἐντελῶς ὀριστικό, ἀποτελώντας παρά-
δειγμα γενικῶν ἀρχῶν»,⁴⁹ αὐτή ἡ ἀρχή τῆς καθοριστικότητας μεταφέρθηκε
στό κοινωνικό περιβάλλον.

Ἐπιπλέον, ὑποστηρίχθηκε ἀκόμη ὅτι, παρόλο πού οἱ φυσικές ἐπιστῆμες
εἶχαν ξεπεράσει τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες, οἱ τελευταίες δέν εἶχαν παρά νά
ἀκολουθήσουν τίς μεθόδους τῶν πρώτων γιά νά τίς φθάσουν. Πράγματι, ὑπο-
στηρίχθηκε ὅτι ἡ ἄνιση ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν καί τῶν φυσικῶν ἐπιστη-
μῶν, ἡ σχετικῆ ἀνωριμότητα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου σέ σύγκριση μέ

47. «Hume's Contribution to Behavioural Science», op. cit., σ. 154.

48. «Politics and Ethics», op. cit., σ. 643.

49. Ibid.

τίς επιστήμες τῆς φύσης, δέν ἦταν παρά μιὰ ποσοτική διαφορά ανάμεσα στὰ δύο εἶδη ἐπιστημῶν, διαφορά πού μπορούσε νά γεφυρωθεῖ μέ μερικά «δισεκάτομύρια ἀνθρωποῦρες ἀδιάπτωτης, πειθαρχικῆς καί συσσωρευτικῆς ἐργασίας». ⁵⁰ Ἐπίσης, τὸ γεγονός ὅτι οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες εἶχαν παραμείνει παιδικὲς γιὰ τόσο μεγάλο χρονικὸ διάστημα ὀφειλόταν στὴν ἀνικανότητά τους νά ἐγκληματίσουν: μ' ἄλλα λόγια, ἡ βαθμιαία ἐξέλιξη πού εἶχαν στὴν ἄμιλλά τους μέ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες καί στὴν «ἀπελευθέρωσή» τους ἀπὸ τὸν ὀπισθοδρομικὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας παραῖταν βαθμιαία — βῆμα χελώνας — πράγμα πού φυσικά ἐμπόδισε τὴν πρόοδό τους πρὸς τὸν «ἄνθρωπο πού μπορεί νά γίνεи γνωστός ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη», ἐνῶ, ἀπὸ τὴ μεριά τους, οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες μέ μιὰ σειρά τολημῶν ἐπαναστατικῶν *salto mortale* ἀπὸ τὸν 16ο μέχρι τὸν 17ο αἰ. πήρουν ὀριστικὸ διαζύγιο ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, πράγμα πού ἐπιτάχυνε τὰ γιγάντια βήματα πού ἔκαναν ἀπὸ τότε. Κατὰ συνέπεια, ἐφόσον οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες δέν εἶχαν νά ἐπιδείξουν τέτοιες ἐπαναστάσεις ταυτόχρονα μέ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες, τὸ γεγονός ὅτι δέν εἶχαν νά ἐπιδείξουν καί ἀνάλογη πρόοδο θεωρήθηκε ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι εἶχαν παραμείνει αἰχμάλωτες τῶν σκοτεινῶν αἰῶνων τοῦ Κοντιανοῦ σχήματος τῶν σταδίων ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅτι εἶχαν δηλ. καθυστερήσει στό θεολογικὸ, τὸ μεταφυσικὸ καί τὸ φιλοσοφικὸ στάδιο, καί μόλις τότε ἔμπαιναν στό θετικιστικὸ στάδιο. Ἐτσι, ἂν δέν εἶχε παρουσιαστῆ ἕνας Νεύτωναs στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες γιὰ νά ἀναφωνήσῃ τὸ δικὸ του *εἴρηκα*, αὐτὸ ὀφειλόταν μόνο στό γεγονός ὅτι δέν εἶχαν ἀκόμη βρεθεῖ οὔτε κι ἕνας Κέπλερ ἢ ἕνας Γαλιλαῖος, παρόλο πού, φυσικά, διαμορφώνονταν τότε οἱ συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες μπορούν νά φανοῦν τέτοιες ἰδιοφυῖες, στό βαθμὸ πού οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἀπέβαλλαν τὸν φιλοσοφικο-ϊστορικὸ τους πέπλο καί γίνονταν θετικιστικὲς. Γενικά, ἐκεῖνο πού χρειάζονταν οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἦταν νά ἐγκληματίσουν διανοητικά τὸ *οὐ οὐκ ἄνευ* γιὰ ν' ἀφήσει κανεῖς πίσω του τὴν παιδικὴ ἡλικία.

Αὐτὴ εἶναι, σέ γενικὲς γραμμές, ἡ εἰκόνα πού οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες εἶχαν γιὰ τίς ἐπιστῆμες τους. Κι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἐνισχυόταν ἀπ' αὐτὰ πού συνέβαιναν στὴ φιλοσοφία, καί ἰδιαίτερα στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ὅπου ἡ θετικὴ ἐπιστημολογία εἶχε γίνει ἕνα «φυσιολογικὸ» παράδειγμα. Στὶς ἴδιες τίς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἡ οἰκονομία καί ἡ ψυχολογία ἦσαν οἱ κλάδοι πού ἔδιναν τὸ ρυθμὸ στους ὑπόλοιπους, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πολιτικῆς ἔρευνας. Ὁρμητικά καί ἀδίσταχτα πήραν στὰ χέρια τους τοὺς κανόνες τῆς ἐπιστήμης καί ξεκίνησαν νά «ἀνακαλύψουν» τὸν ἄνθρωπο. Ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅμως, ἀντὶ νά ἀνακαλύψουν τὸν ἄνθρωπο, αὐτοὶ οἱ δύο πρόδρομοι τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων κατόρθωσαν τελικὰ τουλάχιστον δύο πράγματα: πρῶτο, διαμελίσανε τὸν ἄνθρωπο σέ διαφορετικοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους, ὅπως εἶναι χωρισμένα τὰ πανεπιστήμια, δηλ. σέ *homo economicus* καί *homo psychologicus* καί, δεῦτερο, μέ βάση αὐτὸν τὸν χωρισμὸ, μετατρέψανε τὸν ἄνθρωπο, στὴν καλύτερη περίπτωση, σέ «ἐμπορο» (' Ἀδάμ Σμιθ) καί, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ψυχολογίας, σέ «ἀνίσχυρο κέντρο ἀντιδράσεων πρὸς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς». ⁵¹

50. Merton, R. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, The Free Press, 1949, σσ. 6-7.

51. «Clouds, Clocks and the Study of Politics», op. cit., σσ. 511 κ.ἐξ.

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ἀνθρώπου

Στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία, ὑπῆρχε μιὰ βασίλισσα πού τὴν ἔλεγαν Κίρκη, ἡ ὁποία μὲ τὴν πανούργα ὁμορφιά της καὶ τὴ μεθοδικὴ ἐπιτήδευσὴ της τραβοῦσε πάντα τοὺς ἄντρες κοντὰ της — καὶ πάντα τοὺς μεταμόρφωνε σὲ γουρούνια. Ἀσφαλῶς, ἡ Κίρκη διαθέτει ὅλα τὰ προσόντα γιὰ νὰ ἀναγορευθεῖ πρόδρομος τοῦ σύγχρονου φεμινισμοῦ, ἂν ἀνακαλυπτόταν ἀπὸ τὴν ἐνδιαφερόμενη παράταξη. Ὡστόσο, αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι κάτι πιὸ πραγματικό, καὶ συγκεκριμένο τὸ γεγονός ὅτι θὰ μπορούσε κανεὶς πολὺ καλὰ νὰ παρομοιάσει τὴν ἐπιστήμη καὶ τίς μεθόδους της πρὸς τὴν Κίρκη ὅσον ἀφορᾷ στὶς συνέπειες τῶν πράξεών της. Τό ὅτι ὁ Χόμπς παρουσίαζε τὸν ἄνθρωπο σάν λύκο καὶ ὄχι σάν γουρούνι, δὲν μειώνει καθόλου τὴν ἀναλογία, κάθε ἄλλο μάλιστα. Ἄν χρειάζομαστε κι ἄλλο ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴ σύγχρονη σκηνή, γιὰ νὰ δεῖξουμε τὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς κτηνώδους εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου, θὰ μπορούσαμε νὰ παραθέσουμε τὴ λεγόμενη «θεωρία τῆς ἐπιθετικότητας» τοῦ K. Z. Lorenz, θεωρία πού κέρδισε τὴ γενικὴ ἐπιδιοκίμασια καὶ ἓνα βραβεῖο Νόμπελ, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται μὲ τὴν εἰκόνα πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ Χόμπς.⁵² Αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι τώρα ὅτι ὅλα αὐτὰ ἔγιναν, καὶ γίνονται, στὸ ὄνομα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης γενικά. Ἐπιπλέον, αὐτὴ ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλες ἐπιπτώσεις σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ὄχι μόνο στὸ ἀτομικὸ ἀλλὰ καὶ στὸ διεθνές ἐπίπεδο. Μὲ ἄλλα λόγια, μὲ μιὰ σειρά ἐπαγωγικὰ ἄλλα τὰ ἄρχη *homo homini lupus est* βγήκε ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τῆς χώρα, μπῆκε στὸν τομέα τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ πῆρε τὴ μορφή: *τὸ κράτος εἶναι λύκος γιὰ ἄλλο κράτος*. Γενικά, ἡ δεσπόζουσα τάση στὴ μελέτη τῶν ν διεθνῶν σχέσεων εἶναι νὰ προσεγγίζεται καὶ νὰ ἐξηγεῖται ὁ χώρος τῶν διεθνῶν σχέσεων μ' αὐτοὺς τοὺς μηχανιστικούς (θετικιστικούς) ὄρους⁵³ τοῦ Χομπσιανοῦ παραδείγματος.

Αὐτὸ τὸ παράδειγμα ἔχει ἀναμφισβήτητα ἀσκήσει πανίσχυρη ἐπιρροή στὴ μελέτη καὶ ἔρευνα στὸν ἄνθρωπο τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ τῆς διεθνούς πολιτικῆς, καὶ εἶναι πιά γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα «ρεαλιστικὸ». Στενὰ δεμένο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Hans Morgenthau, πῆρε «ἐπιστημονικὴ» μορφή (ἀλλὰ μὲ φιλοσοφικὴ κάλυψη) στὰ χρόνια ἀμέσως μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ἄσκησε ἀμείωτη ἐπιρροή ἀπὸ τότε, τόσο στοὺς μελετητὲς ὅσο καὶ στοὺς πολιτικούς,⁵⁴ καθὼς φαίνεται κι ἀπὸ ἓνα κείμενο πού ἔγινε γνωστὸ μὲ τὸν τίτλο «Χρωμάτισε τὸ Μόργκενθαου»,⁵⁵ παρόλο πού οἱ συγγραφεῖς αὐτοῦ τοῦ κειμένου δὲν μπόρεσαν νὰ δοῦν καὶ νὰ ἐξετάσουν ὅλη τὴν ἔκταση τῶν μεθοδολογικῶν-ἐπιστημολογικῶν θεμελιῶν τοῦ ἔργου τοῦ Μόργκενθαου, δηλ. τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μόργκενθαου ὁ ἴδιος εἶχε χρωματισθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀδιάστα-

52. Γιὰ τίς κύριες γραμμὲς μιᾶς κριτικῆς τῆς «Θεωρίας τῆς ἐπιθετικότητας», βλ. Kim S.S., «The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique», *JPR*, τόμ. 13, No 4, 1976, σσ. 253-276.

53. «Towards a Critical Peace Research in the United States...», op. cit., σ. 327· Waltz, K., *Men, the State and War*, Columbia University Press, NY, 1959.

54. Morgenthau, H., *Politics among Nations* (ἐκδ.), Alfred A. Knopf, NY, 1954.

55. Vasquer, J. A., et al., «Colour it Morgenthau», ISA, 1973.

στη παράδοση πού συνδέεται με τήν εικόνα τής πραγματικότητας καί τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ἀρχικά ἀπό φιλοσόφους, ὅπως ὁ Χόμπς.

2. Ἡ Πολιτική Ἐπιστήμη: Θετικισμός μέσω Μπεχαβιορισμοῦ

Ὁ Δαβίδ Χιούμ θεωρεῖται συνήθως ὡς ὁ κύριος πρόδρομος τῶν μπεχαβιορικῶν ἐπιστημῶν.⁵⁶ Εἶχε ἐπιχειρήσει νά δημιουργήσει ἕνα γενικό σύστημα τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν στό ὁποῖο ἡ ἐπιστημονική ἢ «πειραματική» μέθοδος θά χρησιμοποιοῦταν γιά νά ἐξηγήσει τίς σκέψεις, τά αἰσθήματα καί τήν συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων. Στά γραφτά του φαίνεται καθαρά πόσο εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή μέθοδο ἔρευνας τήν ὁποία εἶχαν ἀναπτύξει ὁ Μπέκκον καί ὁ Νεύτωνας, καί ἡ ὁποία ἀποσκοποῦσε νά ἀνακαλύψει ὁμοιόμορφες ἀλληλουχίες φαινομένων στηριζόμενα στήν πεποίθηση ὅτι ἡ φύση, καί βέβαια ἡ «φύση» τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι σταθερή καί ὁμοιόμορφη.⁵⁷ Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ μεθοδολογικοί-ἐπιστημολογικοί κανόνες καί ἀρχές τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θεωρήθηκαν κατάλληλοι γιά νά ἀνακαλύψουν καί νά ἐρμηνεύσουν κανονικότητες στίς παρατηρήσιμες ἐκδηλώσεις τής ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς.

Κατά συνέπεια, ὑπάρχουν δύο κριτήρια πού καθορίζουν πότε ἕνας τομέας ἔρευνας μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀνήκει στό χῶρο τῶν μπεχαβιορικῶν ἐπιστημῶν: πρῶτο, θά πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά κατὰ κάποιο τρόπο καί, δεύτερο, θά πρέπει νά τήν μελετᾷ χρησιμοποιώντας τή μέθοδο τής μοντέρνας ἐπιστήμης. Ἐπίσης, ὁ σκοπός τής ἐπιστημονικῆς μελέτης τής συμπεριφορᾶς μπορεί νά περιγραφεῖ ὡς ἐξής:

«Ὁ ἐπιστημονικός σκοπός εἶναι νά δημιουργήσει γενικεύσεις σχετικά μέ τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά οἱ ὁποῖες νά ὑποστηρίζονται ἀπό ἐμπειρικές μαρτυρίες συλλεγμένες κατὰ τρόπο ἀπόσωπο καί ἀντικειμενικό. Οἱ μαρτυρίες θά πρέπει νά μποροῦν νά ἐπαληθευθοῦν... Ἡ ἀναζήτηση γενικῶν προτάσεων... καί ἡ προσπάθεια τής ἐπιστήμης νά ἀναπτύξει τή γνώση συσσωρευτικά ἀπαιτοῦν τή δημιουργία γενικῶν κατηγοριῶν πού νά περιγράφουν τή συμπεριφορά; οἱ ὁποῖες θά πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται κατὰ τρόπο λίγο ἢ πολύ συστηματικό... Ὁ ἀπώτερος σκοπός εἶναι ἡ κατανόηση, ἐξήγηση καί πρόγνωση τῶν φυσικῶν δυνάμεων».⁵⁸

Θεωρούμενη ἀπό τήν ἄποψη τῶν σταδίων τοῦ Compte, ἡ πολιτική ἐπιστήμη μόνις πρόσφατα ἔγινε «θετική» ἢ ἐπιστημονική στόν προσανατολισμό της. Μάλιστα, ὁ ἴδιος ὁ ὅρος πολιτική ἐπιστήμη καθορίζει τό χαρακτήρα τοῦ κλάδου αὐτοῦ. Παλαιότερα, πολιτική φιλοσοφία, πολιτική θεωρία καί πολιτικές ἐπιστήμες ἀποτελοῦσαν ἕνα ὄργανικό σύνολο. Καθώς ὁμως ἡ θετικιστική

⁵⁶ «Positivism, Historicism and Political Inquiry», op. cit., σ. 798.

⁵⁷ «Hume's Contribution to Behavioural Science», op. cit., σ. 167.

⁵⁸ Παρατίθεται Ibid., σ. 154.

ἐπιρροή ἀγκάλιασε τὴν πολιτικὴ ἔρευνα, ὅταν οἱ μέθοδοι, οἱ διαδικασίες καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔγιναν τὸ πρότυπο καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῆς πολιτικῆς, ἄρχισε μιὰ διαδικασία ἡ ὁποία τελικὰ κατέληξε στὸ νὰ χωριστοῦν ἀνάμεσά τους οἱ τρεῖς αὐτοὶ κλάδοι. Αὐτὴ ἡ διαδικασία εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ καὶ ἔχει ἀναλυθεῖ ἀπὸ τὸν Α. Brecht.⁵⁹ Ἔτσι, ὅταν φτάσαμε στὴ δεκαετία τοῦ 1950, τὸν καιρὸ πού ἡ ἡγεμονικὴ ἐξουσία τοῦ θετικισμοῦ εἶχε φτάσει στὸ ἀποκορύφωμά της στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς ἔρευνας, πράγμα πού εἶχε ἐπιτευχθεῖ μέσω τῆς λεγόμενης μεχαβιορικῆς μεθόδου, ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία ἔφτασε νὰ ἀνακηρυχθεῖ «νεκρὴ»,⁶⁰ καὶ ἡ πολιτικὴ θεωρία, ἀδελφὴ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, ἂν δὲν εἶχε τὴν ἴδια τύχη, εἶχε, στὴν καλύτερη περίπτωση, ὑποβιβαστεῖ κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ C. Hempel σὲ «παρακαμπτήρια ὁδὸ», μιὰ ὁδὸ ὅμως πού ἡ ἐπιστῆμη ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ πάρει γιὰ νὰ φτάσει στὴν ἐξήγησιν τῶν παρατηρουμένων γεγονότων.⁶¹

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἄρχισε πρὶν ἀπὸ αἰῶνες, ἡ ἀποφασιστικὴ ὅμως τροπὴ ἔγινε μόνο στὴ δεκαετία τοῦ 1920. Ἐνῶ ὅλη ἡ μέχρι τότε πολιτικὴ ἔρευνα, πού εἶχε πατρίδα τὴν Εὐρώπη, ἦταν ὀλιστικὴ καὶ ρυθμιστικὴ καὶ δὲν ἀπέφευγε νὰ κάνει ἀξιολογικὲς κρίσεις, ἢ μᾶλλον δὲν ὑποκρινόταν ὅτι ἀπέφευγε τέτοιες κρίσεις, ἡ πολιτικὴ ἐπιστῆμη σάν ἐπιστῆμη, δημιούργημα ἀμερικανικὸ, ἦταν ἐμπειρικὴ στοὺς τρόπους ἔρευνας καὶ ἀνάλυσης. Αὐτὸ πού συνέβη ἀνάμεσα σ' ἄλλα εἶναι ὅτι ἡ μέθοδος ἄρχισε νὰ ἔχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπὸ τὴν οὐσία ἢ τὴ σημασία τοῦ περιεχομένου.⁶²

Αὐτὴ ἡ τροπὴ εἶναι ἡ μεχαβιορικὴ «ἐπανάσταση» ἢ «διάθεση»⁶³ στὴ μελέτη τῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη, θεωρήθηκε σάν μιὰ «ἐπιτυχημένη διαμαρτυρία»⁶⁴ ἐναντίον στοὺς περιορισμοὺς πού ἔθετε ἡ παραδοσιακὴ πολιτικὴ σκέψη καὶ ἰδιαίτερα ἐναντίον στὴν κανονιστικὴ, τὴν θεωρητικὴ καὶ τὴν θεσμικὴ προσέγγιση. Ἀντίθετα, ἡ μεχαβιορικὴ προσέγγιση, ξεκινώντας ἀπὸ νεο-θετικιστικὰ ἐπιστημονικὰ ἀξιώματα, ἀπέβλεψε νὰ δημιουργήσει μιὰν ἐπιστῆμη αὐστηρὰ ἐμπειρικὴ, ἡ ὁποία θὰ εἶχε σάν πρότυπο τὶς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ θὰ μελετοῦσε τὴν πολιτικὴ ἐξουσία καὶ πολιτικὴ συμπεριφορὰ. Ὁ ἀπώτερος καὶ πιὸ φιλόδοξος σκοπὸς της ἦταν νὰ ἀναπτύξει ἕνα ἐπιστημονικὸ σύστημα ἢ γενικὴ θεωρία τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ κάνει ἐπιστημονικὴ τὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς, τόσο τῆς ἐσωτερικῆς ὅσο καὶ τῆς ἐξωτερικῆς.

Ἔτσι, καὶ ἡ πιὸ βιαστικὴ ματιὰ στίς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς μεχαβιορικῆς προσέγγισης στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς ἔρευνας ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀποκαλύπει

59. Brecht, A., *Political Theory*, Princeton, PUP, 1957.

60. Ἀπὸ τὸν Peter Laslett, παρατίθεται στὸ *The Restructuring of Social and Political Theory*, op. cit., σ. 3.

61. Πρβλ. Easton, D., «The Decline of Modern Political Theory», *Journal of Politics*, τόμ. 13, 1951, σ. 36-58.

62. Οἱ συνέπειες τῆς κυριαρχίας τῆς μεθόδου πάνω στὴν οὐσία, στὴν πολιτικὴ ἐπιστῆμη συζητοῦνται ἀπὸ τὸν Wolin, S. S., «Political Theory as a Vocation», *APSR*, τόμ. 63, 1969, σσ. 1062-1082.

63. Dahl, R. A., «The Behavioural Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest», *APSR*, τόμ. 55, 1961, σσ. 763-772.

64. Ibid.

τά θετικιστικά επιστημολογικά και μεθοδολογικά θεμέλιά της, και συγκεκριμένα:

1) ότι σκοπός της επιστήμης της πολιτικής είναι να ανακαλύψει κανονικότητες (άρχη της κανονικότητας ή αρχή της αιτιότητας), γενικεύσεις και νόμους πολιτικών διαδικασιών, ακολουθώντας την επαγωγική μέθοδο (κανόνας 1 του θετικισμού, παραπάνω).

2) ότι επιστημονική εξήγηση σημαίνει πώς άτομικά γεγονότα και συμβάντα πρέπει να ύπαρχουν σε γενικούς νόμους που να τα καλύπτουν λογικά, δηλ. ότι δεν μπορεί να υπάρξει εξήγηση χωρίς (έναν) γενικό νόμο, και όλες οι εξηγήσεις πρέπει να συμμορφώνονται προς το ίδιο τυπικό μοντέλο και συγκεκριμένα προς το «άπαγωγικό-νομολογικό» μοντέλο (πρότυπο D-N)⁶⁵ (κανόνας 3 του θετικισμού, παραπάνω).

“Ένας πίο πλήρης κατάλογος των προϋποθέσεων της μηχανιστικής προσέγγισης, με τον όποιο «οί περισσότεροι μελετητές της πολιτικής... θά πρέπει να συμφωνούν», σύμφωνα με τον Ντ. Ήστον,⁶⁶ είναι 0 εξής:

3) Έπαλήθευση: ή πεποίθηση ότι οί κανονικότητες που ανακαλύπτονται και οί γενικεύσεις που διατυπώνονται «πρέπει να μπορούν να ελεγχθούν, κατ' αρχή, με βάση σχετική συμπεριφορά» (έξυπακούεται στόν κανόνα 1 του θετικισμού).

4) Ποσοτική έκφραση: ή πεποίθηση ότι ή μέτρηση και ή ποσοτική έκφραση, όπου είναι δυνατές και όπου έχουν θέση και νόημα, έχουν ουσιαστική σημασία για έρμηνεία των δεδομένων και για την επαλήθευση των γενικεύσεων (έξυπακούεται στόν κανόνα 1 του θετικισμού).

5) Άξίες: ή πεποίθηση ότι «ήθική εκτίμηση και έμπειρική ανάλυση θά πρέπει να διαχωρίζονται κατά την ανάλυση» (έξυπακούεται στόν κανόνα 1 του έμπειρισμού).

6) Καθαρή επιστήμη: Ή πεποίθηση ότι «ή κατανόηση και εξήγηση της πολιτικής συμπεριφοράς προηγείται λογικά και παρέχει τη βάση για προσπάθειες που αποβλέπουν να χρησιμοποιηθεί ή πολιτική γνώση στη λύση επερχόμενων πρακτικών προβλημάτων της κοινωνίας» (κανόνας 4 του θετικισμού).

7) Διεπιστημονική όλοκλήρωση (ή ή αρχή της ένοποιημένης επιστήμης): ή πεποίθηση ότι «άν ή πολιτική έρευνα άγνοεί τά πορίσματα άλλων επιστημονικών κλάδων, διακινδυνεύει την ισχύ και ύποσκάπτει την γενικότητα των δικών της πορισμάτων» (κανόνες 2 και 1 του θετικισμού, παραπάνω).

8) “Ότι άτομα μάλλον και όχι μεγαλύτερες πολιτικές ενότητες αποτελούν τις μονάδες ανάλυσης, παρόλο που ή «άρκετά άκριβής και έξαντλητική έρευνα»⁶⁷ του Ήστον δεν λέει τίποτα για άτομα.⁶⁸

65. Πρβλ. «Clouds, Clocks and the Study of Politics», op. cit., σ. 497.

66. Στο Charlesworth, D.J.C. (έκδ.), *Limits of Behaviouralism in Political Science*. Philadelphia, 1962, σσ. 1-25.

67. Ibid., σ. 7.

1 1.

68. Βλ. «The Behavioural Approach in Political Science: Epitaph...», op. cit, όπου τά άτομα σάν οί μονάδες ανάλυσης αναφέρονται ως τό κύριο χαρακτηριστικό της μηχανιστικής διάθεσης.

γ. Ἀπό τόν Μπεχαβιορισμό στόν «Μετα-Μπεχαβιορισμό» στόν Προ-Μπεχαβιορισμό: ἓνα βῆμα μπροστά, δύο βήματα πίσω

Ἔχουμε δεῖ ὅτι ἡ μπεχαβιορικὴ πολιτικὴ ἐπιστῆμη, σάν πρόσφατη ἐκδήλωση τῆς παλιᾶς φιλοσοφίας τοῦ θετικισμοῦ-ἐμπειρισμοῦ, τείνει νά βλέπει τόν κόσμο κατά τρόπο ἔντονα στατικό. Στό ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων, θεωρεῖ ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό κανονικά καί ὁμοίομορφα, καί ἐπομένως συγκρίσιμα, «ἄτομα», μέ τὴν ἀρχικὴ καί ἀρχαία σημασία τῆς λέξης «ἄτομα» (μονάδες), πράγμα πού δέν ἔχει περάσει ἀπαρατήρητο.⁶⁹ Στό ἐπίπεδο τοῦ συστήματος, θεωρεῖ τόν κόσμο σάν ἤδη κατασκευασμένο καί διαμορφωμένο, καί θεωρεῖ δεδομένο ὅτι οἱ πολιτικὲς δομές καί οἱ θεσμοὶ εἶναι πάγιοι, καί κατά συνέπεια ἐπιχειρεῖ νά μελετήσει τὴ συμπεριφορὰ μέσα στὰ πλαίσια πού ἐπιβάλλουν αὐτές οἱ δομές. Κάνοντας αὐτό, τονίζει τόν τρόπο ἀνάλυσης τῆς ἰσορροπίας (ἢ τῆς ὁμοιόστασης, ὅπως εἶναι ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ ἡ συστημικὴ θεωρία), τονίζει τὴ σταθερότητα καί ὄχι τὴν ἀλλαγὴ, ἀγνοώντας ἔτσι τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη.⁷⁰ Ὡστόσο, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη *ὑπάρχει*. Πράγμα πού δημιουργεῖ «ἀνωμαλίες» μέ τὴν ἔννοια πού δίνει στὴ λέξη ὁ Kuhn, δηλ. προβλήματα πού δέν εἶναι δυνατό νά ἐξηγηθοῦν μέ τὰ ἐννοιολογικὰ καί διανοητικὰ ἐργαλεῖα πού παρέχει τὸ ἰσχύον παράδειγμα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιά περίοδο κρίσης. Καί καθὼς οἱ ἀνωμαλίες συσσωρεύονται, ἡ κρίση γίνεται πιο ἔντονη, καί γίνονται ὄλο καί περισσότερες προσπάθειες γιὰ νά δημιουργηθοῦν καινούργιες θεωρίες πού νά ἐξηγοῦν τὶς ἀνωμαλίες. Μιά ἀπ' αὐτὲς τὶς θεωρίες γίνεται τελικὰ, μέ κοινὴ ἀποδοχὴ ἢ μέ «πειθῶ», τὸ καινούργιο παράδειγμα, κι ἔτσι τελειώνει ἡ κρίση. Εἶναι ἀλήθεια, βέβαια, ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Kuhn ἐπιχειρεῖ νά ἐξηγήσει τὶς κρίσεις πού διέρχεται περιοδικὰ ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστῆμη, οἱ ὁποῖες καταλήγουν σὲ ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις. Δέν εἶμαστε καθόλου σίγουροι ἂν καί κατά πόσο ὁ Kuhn θὰ συνδέει τὶς ἐπιστημονικὲς κρίσεις μέ τὶς κοινωνικὲς κρίσεις, αὐτὸ ὅμως ὑποστηρίζεται ἐδῶ, καί συγκεκριμένα ὅτι «στό βαθμὸ πού μπορούμε νά μιλήσουμε δικαιολογημένα γιὰ κρίση στὴν ἐπιστῆμη, αὐτὴ ἡ κρίση δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπὸ τὴν γενικὴ κρίση»⁷¹ τῆς κοινωνίας.

Ἐδῶ ὅμως, ἄς κάνουμε μιά παρέκβαση. Δέν ὑπάρχει μεγάλῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀντίληψη τῆς μπεχαβιορικῆς ἐπιστῆμης τῆς πολιτικῆς, τόσο τῆς ἐσωτερικῆς ὅσο καί τῆς διεθννοῦς, ἔχει ριζώσει καί ἔχει ἀνηθισεῖ στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ὑπάρχουν σ' αὐτὴ τὴ χώρα ὀρισμένες στάσεις ἀπέναντι στό ρόλο τῆς ἐπιστῆμης καθὼς καί ἡ πεποίθηση ὅτι τὰ προβλήματα εἶναι ἀπλά καί ὅτι ὑπάρχουν «λύσεις» γι' αὐτὰ τὰ προβλήματα. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ συνοδεύει, καί τὰ διευκολύνει, ἡ ἀφελμιστικὴ τεχνικὴ λογικότητα τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ Λόκ πού διέπει τὸ σύστημα. Ὅσο ἀφορᾷ στίς στάσεις ἀπέναντι στὴν ἐπιστῆμη, ἔφτασε νά γίνει παραδεκτὸ ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ἔχει μιά αὐτόνομη λογικὴ καί ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτο νά κινήθῃ ὄλο καί περισσότερο πρὸς τὴν

69. Bluhm, W. T., *Theories of the Political System*, Englewood Cliffs and Prentice Hall, 1965, σ. 327.

70. Πρβλ. *Apolitical Politics...*, op. cit., σ. 222.

71. Horkheimer, M., *Critical Theory*, Herder and Herder, NY, 1972, σ. 9.

ἀλήθεια σχετικά με τόν κόσμο,⁷² πρὸς «τὴν κοινωνία ἡ ὁποία εἶναι δυνατό νά γίνει γνωστή», καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ καλύτερο πού ἔχουμε νά κάνουμε εἶναι ν' ἀφήσουμε τὴν ἐπιστῆμη ἤσυχη. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἀρνιόταν, ἐπίσης, τὴν ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐπιστήμης, καὶ τὴν ἄρνηση αὐτὴ τὴν συμπλήρωνε με τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐπιστῆμη εἶναι τὸ ἐργαλεῖο τῆς προόδου.

Οἰκειοποιούμενοι αὐτὴν τὴν *εἰκόνα* τῆς ἐπιστήμης, οἱ Ἀμερικανοὶ ἀφομοίωσαν χωρὶς πολλὴ κριτικὴ σκέψη ὀρισμένες βασικὲς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ μοντέλου πού εἶχε τίς ρίζες του στὴν παράδοση τοῦ θετικισμοῦ-ἐμπειρισμοῦ, πράγμα πού θά μπορούσε νά κάνει με τόσο ταχύτητα καὶ με τέτοια ἔλλειψη κριτικῆς μόνο μιὰ κοινότητα μελετητῶν φιλοσοφικὰ ἀπληροφόρητων σχετικά με βασικὰ ἐπιτεύγματα τῆς σκέψης, τὰ ὁποία ἦσαν ἤδη κοινὰ στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία. Γιατί, μέ τὴν ἐξέγερση στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, ὑποστηρίχθηκε ὅτι «ἡ ἐπιστημονικὴ διαδικασία δὲν ἀποτελεῖ ποτέ μόνη τῆς ἐγγύηση ἀλήθειας».⁷³ καὶ ἐπομένως ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος δὲν ταυτίζεται με τὴν ἀνθρώπινη πρόοδο καὶ δὲν μπορεί νά προσφέρει λύσεις σέ ὑπαρξιακὰ ζητήματα τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης. Αὐτό, ὅμως, δὲν βρῆκε κανέναν ἀντίκτυπο σέ μιὰ κοινωνία καὶ ἕναν πολιτισμὸ πού δίκαια ὀνομάστηκε «Ἐφαρμοσμένος Διαφωτισμός».⁷⁴ κερδίζοντας τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τὴν πεποίθησή του ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα μπορεί νά λυθοῦν με τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, καὶ ὅτι πίστη στὴν ἐπιστῆμη θά ἐπιφέρει πρακτικὴ ἐφαρμογὴ, ἡ ὁποία θά φέρει πρόοδο. Αὐτὴ ἡ πίστη ἀγκάλιαζε τόσο τὸν κοινωνικὸ ὅσο καὶ τὸν φυσικὸ κόσμο.⁷⁵ Ἐτσι, ἡ πίστη στὴν ἐπιστῆμη, ἐπιστημονισμός, καὶ στὸν τεχνολογικὸ τῆς ὀρθολογισμοῦ ἔγινε μιὰ ὀλόκληρη μορφὴ ζωῆς. Ἄπ' αὐτὴν τὴν σκοπιά, ἡ μεχαβιοριστικὴ ἐπανάσταση εἶναι δυνατό νὰ κατανοηθεῖ ἂν θεωρηθεῖ ὅτι ἰσοδυναμεῖ με τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπιστημονισμός καταβρόχθισε τὴν πολιτικὴ ἀνάλυση.⁷⁶ Αὐτὴ ἡ θέση ἀντανაკλάται στὰ ἐγχειρίδια τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης,⁷⁷ ὅπου στό κεφάλαιο «Σκοπὸς καὶ μέθοδοι» ἡ συζήτηση κυριαρχεῖται ἀπὸ θέματα γεγονότων καὶ μεθόδων (κάτι πού ὁ Easton παρατήρησε ἤδη τὸ 1953 καὶ τὸ ὀνόμασε κατακριτικὰ «ὑπεργεγονοτισμό»),⁷⁸ σέ βάρος μιᾶς κάποιας φιλοσοφικῆς ἠθεωρητικῆς ἐνημέρωσης. Πράγματι, ὁ τεχνικός, ἐργαλειακὸς χαρακτήρας τῆς γνώσης τοῦ μεχαβιορισμοῦ φαίνεται καθαρά ἀπὸ τὴ μανία του με γεγονότα καὶ τεχνικὲς. Γιά τὸν ἴδιο λόγὸ ὑπάρχει ἡ τάση νά μὴ ἀναγνωρίζονται μακροκοινωνιακὰ προβλήματα, ἢ τουλάχιστο ἡ οὐσία τους νά μὴ θίγεται, ὅταν μετατρέπονται ἢ ἀναλύονται σέ εὐχρηστὴ τεχνικὴ μορφή, τὴν ὁποία μπορεί νά ἀντιμετωπίσει ἡ ἐπιστῆμη. Αὐτὸ εἶναι πού ἔκανε τούς κριτές τοῦ μεχαβιορι-

72. Πρβλ. Reid, H., «Contemporary American Political Science in the Crisis of Industrial Society», *Midwest Journal of Political Science*, τόμ. 16, 1972, σ. 357.

73. *Essential Frankfurt...*, op. cit., σ. 372.

74. Ἄπὸ τὸν Dahrendorf, R. παρατίθεται στό «American Social Science: International Relations», op. cit., σ. 45.

75. *Ibid.*

76. Πρβλ. Habermas, J., *Towards a Rational Society*, Heinemann, London, 1971, κεφ. 5 & 6.

77. «Clouds, Clocks...», op. cit., σ. 499.

78. Easton, D., *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, NY, 1967.

σμοῦ νά τόν ὀνομάσουν «ψευδοπολιτική».⁷⁹ Κι ἀπό δῶ πηγάζει ἡ συντηρητική-ιδεολογική τάση τῆς μεχαβιορικῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, μέ τό πρόσχημα τῆς οὐδέτερης μεθοδολογίας, καί ἡ ὑπόσχεση μιᾶς «μελλοντικῆς οὐτοπίας», ἡ ὁποία, μέ τό νά λατρεύει τά γεγονότα ἢ τὰ ἐξωτερικά φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας, ἐμπόδιζε τήν κατανόηση τοῦ βαθύτερου χαρακτῆρα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κυριαρχίας. Κατά συνέπεια, καί ἐξαιτίας τῆς συνηθισμένης ταύτισης τῶν ἀμερικανικῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων μέ τίς ἀξίες τῶν πολιτικῶν ἐλίτ (πράγμα πού ὀφείλεται σ' ἕνα βαθμό στό ὅτι ἡ ἐπιστημονική κοινότητα ἀποτελεῖ μιᾶ «κλειστή κοινωνία» — ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Kuhh, κάτι γιά τό ὁποιο ὁ Πόππερ, γιά φανερούς λόγους, θά εἶχε ἀντιρρήσεις), ἡ πολιτική ἐπιστήμη τείνει νά παρέχει ὑποστηρίξη στή διαιώνιση τῆς καθεστηκυίας τάξης.

Στή δεκαετία τοῦ 1960, τό ἰδεολογικό πέπλο πού κάλυπτε τήν ἔρευνα στήν κοινωνική ἐπιστήμη αἶρεται περιοδικά. Σ' ἕνα βαθμό, σάν συνέπεια τῆς διανοητικῆς ζύμωσης πού προκάλεσε ἡ Νέα Ἀριστερά καί τῆς ἀποτυχίας τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ Νιού Ντήηλ, τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό, καί σ' ἕνα βαθμό, σάν ἀποτέλεσμα τῶν ἰσχυρῶν κοινωνικο-πολιτικῶν συγκρούσεων, οἱ μύθοι τῆς Εὐτυχισμένης Ἀμερικῆς καί τῆς Καλῆς Κοινωνίας, κ τ.λ. ἀπομυθοποιήθηκαν καί ὁ καπιταλιστικός χαρακτήρας τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας ἀποκαλύφθηκε. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ Ἀμερική δοκίμαζε μιάν ἀκόμα κρίση, καθώς ἄλλαζε μέ μεγάλη ταχύτητα ὁ συσχετισμός τῶν δυνάμεων στόν κόσμο. Κοινωνιακές «ἀνωμαλίες», πού γιά πολύν καιρό εἶχαν παραμείνει ἀπαρτήρητες, ἀφοῦ ἡ μετα-μεχαβιορική σχολή πού ἀπορροφοῦσε τούς μελετητές δέν ἄφηνε χῶρο γ' αὐτές, εἶχαν πιά συσσωρευτεῖ καί τελικά ξεσπάσανε. Καί τά ἰδεώδη στά ὁποία ἀπέβλεπε ἡ σχολή αὐτή, ὅπως ἡ ὑπόσχεση τεχνικοῦ ἐλέγχου πάνω στή φύση καί πάνω στόν ἄνθρωπο, θεωρήθηκαν ἐπίσημα πιά ὅτι οὔτε εἶχαν ἐπιτευχθεῖ οὔτε εἶχαν ἐπιτύχει μπροστά στήν οἰκονομική καί πολιτιστική κρίση. Μιά οἰκονομία εἶναι δυνατό νά τεθεῖ ὑπό ἐπιτήρηση κάμποσες φορές, πρὶν καταρρευσεῖ, ὅταν ὁμως τό μεχαβιορικό παράδειγμα τέθηκε ὑπό ἐπιτήρηση δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ πολύ κι ἔτσι κατέρρευσε. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς κρίσης, μπορούμε νά καταλάβουμε καλύτερα τήν «Μετα-μεχαβιορική» ἐπανάσταση πού κήρυξε ὁ Easton στό λόγο πού ἐκφώνησε τό 1969 ὡς πρόεδρος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐνώσεως Πολιτικῆς Ἐπιστήμης.⁸⁰ Κρίση, κοινωνική δυσπραξία καί ἀπογοήτευση ἀπό τήν ἐπικρατούσα μεχαβιορική εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία κάλυπτε μιάν «ιδεολογία ἐμπειρικοῦ συντηρητισμοῦ»⁸¹ — ὅλα αὐτά μαζί ἔκαναν νά γεννηθεῖ μιᾶ «καινούργια εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης»,⁸² ἡ Μετα-μεχαβιορική ἐπανάσταση. Συνίστατο σέ μιᾶ «βαθεῖα δυσἀρέσκεια μέ τήν πολιτική ἔρευνα καί διδασκαλία ... πού προσπαθοῦσε νά κάνει τή μελέτη τῆς πολιτικῆς ἕνα κλάδο ἐπιστημονικό πιά αὐστηρό, διαμορφωμένο στό πρότυπα τῆς μεθοδολογίας τῶν φυσικῶν ἐπι-

79. Bay, C., «Politics and Pseudopolitics: A Critical Evaluation of Some Behavioural Literature», *APSR*, τόμ. 59, May 1965, σσ. 39-51.

80. «The New Revolution in Political Science», *op. cit.*

81. *Ibid.*, σ. 1052.

82. *Ibid.*

στημῶν».⁸³ Ὑποσχέθηκε λοιπόν «σημασία», «ουσία πάνω ἀπό τήν τεχνική» μέ σκοπό νά «ἀγγίξει τίς πραγματικές ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπότητας» σέ καιρό κρίσης.⁸⁴ καί ἔκανε ἔκκληση γιά δράση καί πολιτικοποίηση καί γιά μιὰ ἔρευνα τῆς ἀνθρωπότητας «ὑπό τήν πίεση τοῦ χρόνου»⁸⁵ τέτοια πού νά ἔχει πιό ἄμεση σημασία γιά τόν ἄνθρωπο. Ταυτόχρονα, ἀπέφυγε νά ἰσχυρίζεται ὅτι τηροῦσε οὐδτερότητα σέ θέματα ἀξιολόγησης. Γενικά λοιπόν, ἡ ἐπανάσταση ὑποσχέθηκε μιάν ἀναδιάρθρωση τῶν προτεραιοτήτων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης — ἕνα καινούργιο παράδειγμα τό ὁποῖο ἦταν ἀντίθετο πρός τό ἀντίστοιχο θετικιστικό παράδειγμα σχεδόν σέ ὅλα τά σημεία. Μέ ἄλλα λόγια, συγγένευε ἐπιστημολογικά-μεθοδολογικά μέ αὐτό πού ἔχουμε ἤδη ὀνομάσει (καί θά ἀναπτύξουμε περισσότερο στό ἐπόμενο μέρος τῆς μελέτης μας) διαλεκτική.⁸⁶

Ἡ μετα-μπεχαβιορική ἐπανάσταση σάν ἕνα καινούργιο ἐπιστημονικό παράδειγμα ἐγκαινιάστηκε ἔτσι σέ μιὰ περίοδο κοινωνικῆς κρίσης. Πραγματικά, μιὰ προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῆς διάλεξης τοῦ Ἦστον δείχνει, ὅπωςδήποτε, αὐτό τό ἐνδιαφέρον γιά τήν κρίση καί δείχνει ἐπίσης τό ρόλο πού ἔπαιξε ἡ κρίση στήν ἔναρξη τῆς ἐπανάστασης στήν πολιτικὴ ἐπιστήμη. Καί πάλι, δέν ξέρουμε ἂν καί κατὰ πόσο μιὰ κοινωνικο-οικονομικὴ κρίση συνδέεται διαλεκτικά μέ μιὰ κρίση ἑνός ἐπιστημονικοῦ παραδείγματος, ὥστόσο φαίνεται τουλάχιστο εὐλογο νά ὑπάρχει ἕνας τέτοιος δεσμός, παρόλο πού, ἂν ὅ,τι ξέρουμε, τό ζήτημα παραμένει ἀνεξερεύνητο.

Ἀσφαλῶς, δέν ἀμφισβητοῦμε τήν ἐγκυρότητα μιᾶς μετα-μπεχαβιορικῆς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς τήν ὁποία διακήρυξε ὁ Ἦστον, οὔτε τό γεγονός ὅτι ἔγινε εὐρέως ἀποδεκτὴ. Ὡστόσο, κέρδισε πραγματικά ἔδαφος, σταθεροποιήθηκε, ἔγινε πραγματικά ἕνα «νέο παράδειγμα» ἢ παρέμεινε ἀπλῶς μιὰ «διάθεση», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ἦστον τήν ἀπεκάλεσε, καί ἐπομένως ἕνα παροδικό φαινόμενο; Μ' ἄλλα λόγια, μήπως ἡ μπεχαβιορική ἐπανάσταση, πού τελοῦσε ὑπὸ ἐπιτήρηση, μπόρεσε τελικά νά καταρρεύσει, γιά νά γίνει ὁμως ἔτσι, σύντομα, πιό προκλητικὴ καί πιό αὐταρχικὴ στίς ἀπαιτήσεις της, μέ τήν ἀνάκτηση τῶν αἰσθησέων της ἢ μέ τήν ἐπάνοδο της στό προσκήνιο; Αὐτό πού μᾶς ἀναγκάζει νά διατυπώσουμε αὐτές τίς ἐρωτήσεις εἶναι ἀπλᾶ καί μόνο τό γεγονός ὅτι δέκα χρόνια μετὰ τήν κήρυξη τῆς «Μετα-μπεχαβιορικῆς» ἐπανάστασης, δηλαδή τό 1978,⁸⁷ ἔγινε μιὰ ἐξίσου ἐγκυρὴ προεδρικὴ ἔκκληση, προερχόμενη ἀπό τόν ἴδιο χῶρο πού εἶχε προέλθει καί ἡ ἔκκληση τοῦ Ἦστον, ἡ ὁποία παρότρυνε τήν ἐπιτροπὴν σέ μιὰ πολιτικὴ ἔρευνα «πολύ πιό γνήσια μπεχαβιορική».⁸⁸ Ὑποστηριζόταν τώρα ἡ θέση ὅτι «ἡ πολιτικὴ μπεχαβιορική ἔρευνα χρησιμοποιοῦσε μέχρι τώρα ἔννοιες ἑλλιπεῖς καί ἀκατάλληλες»,⁸⁹ μέ ἀποτέλεσμα νά παραμείνει ἀπλῶς «προ-μπεχαβιορική ἐπιστήμη».⁹⁰ Αὐτό συνοδευόταν ἀπό

83. Ibid., σ. 1051.

84. Ibid., σ. 1052.

85. Ibid., σ. 1053.

86. Στό «Positivism, Historicism and Political Inquiry», op. cit., ὑποστηρίζεται ἡ ἴδια θέση, ἀλλά χρησιμοποιοῦται ὁ ὅρος «ιστορισμός» καί ὄχι «διαλεκτική».

87. «Pre-Behaviouralism in Political Science», op. cit.

88. Ibid., σ. 30.

89. Ibid., σ. 10.

90. Ibid.

μιά μπεχαβιορική ἀντεπίθεση, ἡ ὁποία παρότρυνε τούς πολιτικούς ἐπιστήμονες νά ἀπορρίψουν τούς μετα-μπεχαβιορικούς «ἰσχυρισμούς»⁹¹ καί νά προσέξουν περισσότερο τίς «βιο-μπεχαβιορικές ἐπιστήμες» καί ἰδιαίτερα τήν «βιο-πολιτική» καί τήν «ἐφαρμογή ψυχοφυσιολογικῶν καί ψυχοφυσικῶν ἐννοιῶν στή μελέτῃ τῶν πολιτικῶν στάσεων».⁹²

Τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς πρόσκλησης δέν μποροῦμε νά τίς κρίνουμε ἀκόμη. Ὡστόσο, ἡ πρόσκληση ἡ ἴδια, ἡ ὁποία θυμίζει τή «θεωρία τῆς ἐπιθετικότητας» τοῦ Lorenz, κυφορεῖ μιά νέα συντηρητική-φυλετική ἰδεολογία πού ἐνυπάρχει σέ ὅλες τίς βιολογικές ντετερμινιστικές «ἐπιστημονικές» μεθόδους ἔρευνας τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων. Ἐπιπλέον, δέν θά πρέπει νά μᾶς διαφύγουν δύο πράγματα: α) τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ πρόσκληση συμπίπτει χρονικά μέ τήν περίοδο κατά τήν ὁποία ἡ κρίση τῆς Ἀμερικῆς εἶχε κοπάσει ἡ μᾶλλον ὅταν τά κόμπλεξ τοῦ Βιετνάμ καί τοῦ Γουάτεργκέιτ στήν Ἀμερική ὑποχωροῦσαν ἀπό τό προσκήνιο καί τή θέση τους ἔπαιρνε ἕνας καινούργιος «στρατοκρατικός ἐνθουσιασμός», καθώς ἡ Ἀμερική προέβαινε σέ μιά γενική ἐπανεκτίμηση τῆς θέσης της στόν κόσμο (εἰσβολή τοῦ Ἰράν κτλ.) καί β) τό γεγονός ὅτι οἱ Ἀμερικανοί πολιτικοί διανοούμενοι πού ἀνήκουν στήν ἐπικρατούσα τάξη (καί ἔχουν ἐπομένως μεγαλύτερο κύρος) δουλεύουν γενικά στούς διαδρόμους, ἄν ὄχι στίς κουζίνες, τοῦ Πενταγώνου καί ἄλλων κέντρων ἐξουσίας.⁹³ Αὐτά τά δύο ἀλληλοσυμπληρωνόμενα γεγονότα ὀδηγοῦν στή στενὴ ὄψωρη σκέψη ὅτι ἡ «μετα-μπεχαβιορική» ἀναδιάρθρωση τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἐσωτερικῆς καί διεθνούς, τήν ὁποία ἀπηχοῦσε ὁ Ἱστον, δέν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπό μιά εὐσεβῆ εὐχή ἐνός προοδευτικοῦ διανοομένου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν ὑπό τήν πίεση τῆς κρίσης τῆς κοινωνίας του. Ἡ κρίση ὁμως ἡ ἴδια, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, προφανῶς δέν συγκέντρωνε ὅλες τίς προϋποθέσεις οἱ ὁποῖες εἶναι ἀπαραίτητες, ὥστε ἕνα καινούργιο ἐπιστημονικό παράδειγμα, στηριζόμενο σέ μιά ποιοτικά ἀνώτερη μορφή ἐπιστημολογίας καί συνειδήσης, νά μπορέσει νά «συναρπάσει τίς μάζες» (Μάρξ) τῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων καί ἐνός τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτό μπορεῖ νά ὀφείλεται ἀλλά καί μόνο στίς ἀντίρροπες θεσμικές πιέσεις καί τίς δομικές ἀνάγκες τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος: πράγματι, ὁ Deutsch ἔλεγε τό 1978 ὅτι «δέν πρόκειται νά ὑπάρξει σύντομα μιά μετα-μπεχαβιορική ἐποχή στήν πολιτική ἐπιστήμη»⁹⁴ μέ τήν ἐννοια ὅτι πραγματικά θά θάψει τόν τοπικισμό πού τήν διέκρινε καί θά ἔχει πλέον πῶ ἀμεση σχέση μέ τήν κοινωνία τῆρῶντας διαφορετικούς κανόνες, δηλ. ὅτι θά ἀρεῖ διαλεκτικῆ κατεύθυνση καί θά γίνει πολιτικῆ ἐπιστήμη, πού συμβάλλει στήν χειραφέτηση. Ὁ Deutsch φαίνεται νά ἔχει δίκιο. Καί εἶναι γεγονός ὅτι ὑπάρχει μιά συμβιοτική σχέση ἀνάμεσα στόν μπεχαβιορισμό καί τήν καπιταλιστικῆ δομή τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος.⁹⁵ Καί εἶναι, ἐπίσης, γεγονός ὅτι, ὅπως ἡ ἀμερικανική οἰκονομία καί ὁ ἀμερικανικός πολιτι-

91. Ibid., σ. 9.

92. Ibid., σ. 25.

93. Βλ., π.χ., Horowitz, D., «Sinews of Empire», *Ramparts*, October 1969, σσ. 33-42.

94. Deutsch, K. W., «Major Changes in Political Science, 1952-1977», *Il Politico*, June 1978, σ. 206.

95. Πρβλ. «Contemporary American Political Science in the Crisis of...», op. cit.

σμός είναι δυνατό να θεθούν υπό επιτήρηση πολλές φορές πριν καταρρεύσουν τελικά, τό ίδιο μπορεί να συμβεί και μέ τό μεχαβιορικό (ή επιστημονιστικό ή θετικιστικό) πάθος. Μπορεί άραγε να ύποστηριχθεί ότι ύπάρχει κάποιος δεσμός ανάμεσα στόν περιοδικό κύκλο φυσιολογική επιστήμη — επιστημονική κρίση — επαναστατική επιστήμη και στόν περιοδικό κύκλο «φυσιολογική κοινωνία» — κοινωνιακή κρίση — επαναστατική κοινωνία;

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ

« Άνοιξε σουσάμι! Θέλω να βγω έξω! »
Stanislav Jerzy Lec

α. 'Ο Κάντ και ή εμφάνιση τής μοντέρνας διαλεκτικής

Ένω ό θετικισμός είναι βλαστάρι του κλασικού βρεταννικού εμπειρισμού, ό αντίπαλός του, δηλ. ή διαλεκτική, πηγάζει από τήν επανάσταση στη φιλοσοφία ή όποία άρχισε μέ τόν Κάντ κι έφτασε στη σημερινή της μορφή μέ τόν Φίχτε, τόν Χέγκελ και τόν Μάρξ. Όπως ό Χιούμ ξαφνιάστηκε από τή φυσική του Νεύτωνα, έτσι κι ό Κάντ «ξύπνησε από τόν δογματικό του ύπνο» από τόν χαρακτηρισμό του Νεύτωνα και τής φυσικής του πού έκανε ό Χιούμ. 'Ανάμεσα στόν εύρωπαϊκό όρθολογισμό και τόν βρεταννικό εμπειρισμό, οι *Κριτικές* του Κάντ έχουν τή θέση μιās γέφυρας ανάμεσα στη Βρεταννία και τήν Εύρώπη. Στρεφόμενος στό πρόβλημα τής παγκόσμιας αιτιότητας, ό Χιούμ είχε ύποστηρίξει ότι ό λόγος από μόνος του δέν μπορούσε να θεμελιώσει τή θέση ότι όλα τά γεγονότα έχουν αιτίες και ότι κάθε αίτια προκαλεί, όπωςσδήποτε, τά ίδια άποτελέσματα. Κατέληξε έτσι στό συμπέρασμα ότι ή κατηγορία τής αιτιότητας, όπως όλες οι ανθρώπινες ιδέες, έχει τήν πηγή της στις έντυπώσεις των αισθήσεων και έχει τό στάτους τών συνηθισμένων πεποιθήσεων και προσδοκιών και, τέλος, ότι ή γνώση μπορεί να είναι ασφαλής μόνο όταν βασίζεται στην εμπειρία. 'Ο Κάντ κατάλαβε τίς συνέπειες αυτής τής άπάντησης-πρόκλησης των εμπειριστών στους όρθολογιστές. Σημαινε, τελικά, ότι ό λόγος είχε χρεοκοπήσει σαν πράκτορας τής γνώσης και ότι ό άνθρωπος είχε άποκοπεί από τήν κυρίαρχη θέση πού είχε, και είχε γίνει ένας δορυφόρος πού περιστερόταν γύρω από τή γνώση. Κατά συνέπεια, ή άπάντηση πού έδωσε ό Κάντ άποτελούσε πλήρη αντίστροφή αυτής τής αντίληψης για τή διαδικασία τής γνώσης. Έφερε τόν άνθρωπο «και πάλι στό κέντρο των πραγμάτων» ύποστηρίζοντας ότι ύπάρχουν κανονιστικές ιδέες και κατηγορικές μορφές μέ τίς όποιες λειτουργεί τό ανθρώπινο μυαλό και μέσω των όποιων — και άποκλειστικά μέσω των όποιων — αντιλαμβάνομαστε τά δεδομένα των αισθήσεων. Δηλαδή, όταν έρχόμαστε σε έπαφή μέ τόν έξωτερικό κόσμο, δέν μās άποκαλύπτεται ποτέ και δέν μās γίνεται γνωστός όπως είναι καθ' αυτόν (σαν «νοούμενο»), αλλά μόνο σε σχέση προς τόν άνθρωπο (σαν «φανόμενο»). Έτσι,

κατ' ἀρχήν, δέν γνωρίζομε ποτέ τὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι, καθαρά, ἀλλά μόνο ἔτσι ὅπως τὰ συγκροτοῦν καί τὰ «κρησαρίζουν» οἱ κατηγορίες τοῦ νοῦ. Τό λάθος τοῦ Κάντ ἦταν ἀσφαλῶς ὅτι πίστευε πὼς οἱ κατηγορίες αὐτές ἔχουν καθολική δομή καί ἰσχύουν a priori. Ὡστόσο, προσπάθησε νά ξεεπάσει τίς ὑποκειμενικές ἐκεῖνες συνθήκες μέ τίς ὁποῖες ἡ γνώση καθίσταται δυνατή, ὅπως εἶναι οἱ ἀντιλήψεις, οἱ κρίσεις καί ἡ δράση. Πιό συγκεκριμένα, ἡ ἰδέα τῆς πραγματικότητας, ὅπως αὐτή γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτὴ μέ τὴν ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων, καί ἡ ἰδέα μιᾶς καταφανοῦς ἀλήθειας βρίσκονται στό κέντρο ἀκριβῶς τῆς κριτικῆς ἐπιστημολογικῆς σκέψης τοῦ Κάντ. Καί, καθὼς ἀπέδειξε τὰ κατηγοριακά στοιχεῖα τῆς ἀντίληψῆς μας, τίς ἀξίες κτλ. — γενικά, τὴν ὑποκειμενικότητα —, ἀπέρριψε τὸν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων ἀποτελεῖ τὸν τελικό κριτὴ τῆς πραγματικότητας καί τῆς γνώσης. Ὅλα αὐτά, ταυτόχρονα, ἔκαναν τὸν Κάντ τὸν πρῶτο «κριτικό» φιλόσοφο τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, κατὰ τὸν Χάμπερμας, καί ἀποτελέσαν τὴν ἀντικοπερνεϊα ἐπανάστασή του.

β Ἡ διαλεκτικὴ τῆς γνώσης σάν κριτικὴ τοῦ θετικισμοῦ

Ἀντίθετα πρὸς κάθε θετικιστικὴ ἐπιστημολογία, ἡ ἐπανακάλυψη τῆς δυνάμεως πού ἔχει τὸ ὑποκείμενο νά διαμορφώνει τὸ ἀντικείμενο καί νά διαμορφωθεῖ ἀπ' αὐτό, ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ ὑποκειμενικότητα, ἀντὶ νά εἶναι μιὰ ἀνεπιθύμητη «δευτερεύουσα ἰδιότητα» (τύπου Μπέκκον ἢ Γαλιλαίου), ἢ ὁποῖα καλὸ θὰ ἦταν νά ἐγκαταλείπεται πρὸς ὄφελος τῶν ἀντικειμενικῶν («πρωταρχικῶν») ἰδιοτήτων τῆς πραγματικότητας, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ «ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτᾶται ἡ ἀτομικὴ γνώση».⁹⁶ Αὐτὴ ἡ ὑποκειμενικότητα δέν εἶναι, φυσικά, μιὰ κατηγορία ἀπολιθωμένη, πάγια καί χωρὶς χρόνου, ὅπως πίστευε ὁ Κάντ ἀφελῶς, ἀλλὰ μάλλον εἶναι μιὰ ἐξελισσόμενη ὑποκειμενικότητα μιᾶς ὁλόκληρης κουλτούρας ἢ ἐνός σταδίου στὴν ἐξέλιξη τῆς συνείδησης. Κάθε κουλτούρα φέρνει μαζί της ὀρισμένες ἀντιληπτικές καί ἐννοιολογικές κατηγορίες μέσω τῶν ὁποίων «κοσκινίζει καί πακετάρει τοὺς ἐρεθισμοὺς τῶν αἰσθήσεων, καί διαφορετικά οὔτε κἂν θὰ ἀντιλαμβανόμαστε αὐτοὺς τοὺς ἐρεθισμοὺς σάν ξεχωριστὰ ἀντικείμενα».⁹⁷ Αὐτές εἶναι οἱ κατηγορίες, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν τὴν παρατήρηση καί μέσω τῶν ὁποίων τὰ «γεγονότα» καθίστανται νοητὰ. Ἔτσι, ἡ ὑποκειμενικότητα, αὐτὰ τὰ ἀντιληπτικά καί ρυθμικά φίλτρα ἐνεργοῦν σάν μεσολαβητές ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τὸ ἀντικείμενο. Κι ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ ὑποκείμενο ἐνσαρκώθηκε πάλι, δηλ. ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἦταν κάτι τὸ ἐνεργό καί ἡ ἱστορικὴ φύση του φάνηκε καθαρά, ἔγινε πιά ὀλοφάνερο ὅτι αὐτές οἱ ἀντιληπτικές κατηγορίες θὰ ἦσαν κι αὐτές ἱστορικές. Ἐπομένως, αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅπως μᾶς προσφέρονται, εἶναι κοινωνικά ἐπεξεργασμένα καί προδιαμορφωμένα μέ δύο τρόπους. Πρῶτο, μέσω τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀντίλη-

96. *Critical Theory*, op. cit., σ. 203.

97. *Essential Frankfurt...*, op. cit., σ. 378.

ψης καί, δεύτερο, μέσω του ιστορικού χαρακτήρα του αντιλαμβανομένου υποκειμένου.⁹⁸

Αυτό παραπέμπει στο «πρόβλημα της κατασκευής», δηλ. στο ζήτημα: ποιά είναι τα αντίληπτικά και έννοιολογικά εκείνα φίλτρα μέσα από τα οποία κατασκευάζουμε «αντικείμενα» και «γεγονότα», ξεκινώντας από τα δεδομένα των αισθήσεων.⁹⁹ Μέ άλλα λόγια, δεν υπάρχει άμεση γνώση, αλλά μόνο γνώση που στην παραγωγή της έχει μεσολαβήσει ή συνείδηση. Πράγματι, μόνο η «αντικειμενιστική ψευδαίσθηση» διατηρεί τη σκέψη ότι μπορεί να υπάρξει γνώση χωρίς συνείδηση, χωρίς μιὰ οπτική γωνία από την οποία δημιουργείται, και ότι, κατά συνέπεια, η αντίληψη είναι δυνατή χωρίς τέτοια οπτική γωνία. «Έπειδή ακόμη και η απλούστερη αντίληψη δεν είναι μόνο προδιαμορφωμένη κατηγοριακά από τον φυσιολογικό μηχανισμό — δεν καθορίζεται απλώς από προγενέστερη εμπειρία, μέσω αυτού που μάς έχει παραδοθεί και που έχουμε μάθει, όσο απ' αυτό που προβλέπουμε, μέσα από τον ορίζοντα των προσδοκιών κι ακόμη των όνειρων και των φόβων».¹⁰⁰

Αυτό θέτει αρκετά προβλήματα που χρειάζονται διευκρίνηση. Κατά πρώτο, εφόσον η σχέση ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί σάν σχέση ανάμεσα σε δύο πάγιες πραγματικότητες, όπως θά έκαναν οι θετικιστές, εφόσον δεν μπορεί να αναχθεί μηχανικά σε έννοιες κινήσεων και δυναμειών που απλώς αντιδρούν ή μιὰ στην άλλη, αλλά ανάγεται διαλεκτικά σε έννοιες ποιότητων που αίρουσι ή μιὰ την άλλη, κατά τον ίδιο τρόπο και η υποκειμενικότητα (τά κατηγοριακά στοιχεία του λόγου που καθορίζουν τό «πώς» της εμπειρίας) και η αντικειμενικότητα (τό «τί» της εμπειρίας) δεν θά πρέπει να υποστασιοποιούνται, δεν είναι ξεχωριστές ουσίες ή κατηγορίες, αλλά «στιγμές» ή πλευρές της ίδιας και μοναδικής διαδικασίας που βρίσκεται διαρκώς σε εξέλιξη.¹⁰¹ Επιπλέον, εφόσον οι κατηγορίες μέσα από τις οποίες φιλτράρουμε τον έξωτερικό κόσμο δεν ισχύουν a priori και δεν είναι ανεξάρτητες από τό χρόνο, αλλά, αντίθετα, έχουν τή βάση τους στον ιστορικό-ύλικό κόσμο, και εφόσον η γνώση και η πραγματικότητα είναι πάντοτε μιὰ «σύνθεση» τέτοιων υποκειμενικών συνθηκών και των αντικειμενικών εκδηλώσεων του κόσμου, γι' αυτό είναι δυνατό να δημιουργηθούν καθυστερήσεις ανάμεσά τους, ή μάλλον τέτοιες καθυστερήσεις δημιουργούνται πάντοτε. Καί αν η πραγματικότητα ή η γνώση «αποδειχθεί ότι δεν ταιριάζει πλέον με τις κατηγορίες, αυτό δεν αποτελεί απλώς ένδειξη ότι οι κατηγορίες είναι άελεϊς,¹⁰² αλλά είναι επίσης σημάδι του αντιφατικού χαρακτήρα του κόσμου. Πράγματι, η σκέψη 'αντιστοιχεί' προς τήν πραγματικότητα μόνο καθώς, κατανοώντας τον αντιφατικό χαρακτήρα της πραγματικότητας, τήν μεταμορφώνει».¹⁰³ Επιπλέον, η σκέψη είναι επίσης σχετική προς μιὰ γλώσσα, και η γλώσσα καθ' αυτήν μετέχει ενεργά στην απόδοση νοήματος στην έμ-

98. *Critical Theory*. op. cit., σ. 200.

99. *The Restructuring of Social and...* op. cit., σσ. 160-1.

100. *The Positivist Dispute...* op. cit., σ. 202.

101. *Essential Frankfurt...* op. cit., σσ. 402-3.

102. *Ibid.*, σ. 400.

103. Mercuse, H., «Reason and Revolution» in *Essential Frankfurt...* op. cit., σ. 446.

πειρία. Αὐτό σημαίνει ὅτι «ἡ κατασκευαστικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας σέ σχέση μέ τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἔχει ἀποδειχθεῖ... Τό δεδομένο δέν ἐκφράζεται ἀπλῶς μέσω τῆς γλώσσας [ὅπως πιστευόταν παλιότερα] ἀλλά καί διαμορφώνεται ἀπ' αὐτήν».¹⁰⁴

Χωρίς ὑποκειμενικότητα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει γνώση, τουλάχιστο στό βαθμό πού δέν ὑπάρχει δια-λογικὴ σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ἀλλά μόνο ἓνας μονόλογος ὅταν τό ὑποκείμενο εἶναι ἀποκλεισμένη δραστηριότητα ἢ, διαφορετικά, τά ἀντικείμενα, τά «δεδομένα» καί τά «γεγονότα» μιλοῦν ἀπό μόνα τους. Ὡστόσο, ἡ σημασία τῆς ὑποκειμενικότητας δέν θά πρέπει νά ἀποσπασθεῖ ἀπό τίς ἀντικειμενικές κοινωνικές μορφές στίς ὁποίες στηρίζεται. Πράγματι, ἡ ὑποκειμενικότητα πρέπει νά ξαναφερθεῖ στήν ἀντικειμενικότητα.¹⁰⁵ δηλαδή θά πρέπει νά θεωρεῖται ὄχι κατά τρόπο ἰδεαλιστικό, ὅπου σκέψεις γιά τήν πραγματικότητα συγγέονται μέ τήν ἴδια τήν πραγματικότητα, ἀλλά στό πλαίσιο τῆς πραγματικῆς, ἐνεργοῦς συμμετοχῆς τῶν ἀτομικῶν ὑποκειμένων στήν δημιουργία καί κατασκευή τοῦ ἴδιου τοῦ κόσμου τους. Αὐτή ἡ πρακτικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διαλεκτικὴ κατηγορία τῆς πράξης, παρέχει καί τήν κατηγορικὴ συνάφεια ἀνάμεσα στήν ὑποκειμενικὴ συνείδηση καί τίς ἀντικειμενικές συνθήκες. Ἀντίθετα πρὸς τό γεγονός ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ἐπιστημολογία-μεθοδολογία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, πού στηρίζεται στόν τρόπο διερεύνησης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀντιμετωπίζει τίς κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων σάν νά ἦσαν ἀντικείμενα — ἀντίθετα, λοιπόν, πρὸς αὐτὴ τὴ διαδικασία ἀντικειμενοποίησης, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος ἀρνεῖται νά ἀφήσει τίς σχέσεις αὐτές νά ἀποκοποῦν ἀπό τά ἀντικειμενικά τους θεμέλια, κι ἔτσι ἐπιτρέπει νά γεφυρωθεῖ τό χάσμα πού ὑπῆρχε μέχρι τώρα ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ἀνάμεσα στήν θεωρία καί τήν πρακτικὴ, τὰ γεγονότα καί τίς ἀξίες, κτλ. Ἀσφαλῶς, ὁ χωρισμός ἀνάμεσα σέ ὑποκείμενο καί ἀντικείμενο εἶναι ταυτόχρονα πραγματικός καί ἀπατηλός. Εἶναι πραγματικός, γιατί ἐκφράζει «τόν πραγματικὸ χωρισμὸ πού συνιστᾷ τὴ διχοτομία τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης... [ἀλλά καί] ψεύτικος, γιατί ὁ χωρισμὸς πού συνεπάγεται αὐτὴ ἡ κατάσταση δέν πρέπει νά ὑποστασιοποιηθεῖ καί νά μεταμορφωθεῖ μαγικά σέ κάτι τὸ ἀμετάβλητο»,¹⁰⁶ ὅπου γνώση καί πραγματικότητα γίνονται ἄνευ τῶν συγκεκριμένων, ζωντανῶν κοινωνικο-ἱστορικοῦ παράγοντες πού καθορίζουν τήν «συλλογικὴ ὑποκειμενικότητα» κάθε δεδομένης κουλτούρας δέν εἶναι δυνατό νά διερευνηθοῦν εὐκολα, οὔτε εἶναι εὐκολα προσιτοί, ἐξαιτίας καί μόνο, ἴσως, τοῦ καθολικοῦ χαρακτήρα πού ἔχουν σέ μιά δεδομένη κουλτούρα. Ἐπειδὴ, λοιπόν, αὐτὰ τὰ «θεμέλια» εἶναι ἔτσι ἀπρόσιτα, τείνουμε νά ξεχνᾶμε «πῶς καί μέ τί κατασκευάσθηκε [ἡ ὑποκειμενικότητα]».¹⁰⁷ Κατὰ συνέπεια, ὑπάρχει ἡ τάση νά θεωροῦνται αὐτές οἱ ὑποκειμενικές συνθήκες σάν δεδομένες ὑπὸ τήν μορφή ἀξιωμάτων τῆς «κοινῆς λογικῆς», μόνο καί μόνο γιατί εἶναι καθο-

104. *Critical Theory*. op. cit., σ. 158· πρβλ. ἐπίσης «Positivism, Historicism and...», op. cit., σ. 803.

105. *Essential Frankfurt...* op. cit., σ. 505.

106. *Ibid.*, σσ. 493-4.

107. *Ibid.*, σ. 507.

λικά διαδεδομένες (σέ μιά δεδομένη κουλτούρα) και έτσι δέν φαίνονται νά είναι σχετικές και εξαρτώμενες από τήν κουλτούρα.¹⁰⁸ Τέτοια αξιώματα υπαγορεύουν κυριολεκτικά τί μπορεί νά παρατηρηθεί καθώς και πώς βλέπεται αυτό πού μπορεί νά παρατηρηθεί.

Γνώση, πραγματικότητα και αλήθεια δημιουργούνται κοινωνικά, διατηρούνται κοινωνικά και μεταβάλλονται κοινωνικά.¹⁰⁹ Κι αυτό είναι κάτι πού ό θετικισμός πρέπει όπωσδήποτε νά αποκλείσει, γιατί, άν τό δεχόταν, θά έπρεπε νά θυσιάσει τό ιδεώδες τής διστορικής καθολικότητας. Έτσι, οί θετικιστές όχι μόνο δέν μπορούν νά δεχθούν μεταβαλλόμενο ύλικό και κοινωνικό κόσμο, αλλά επίσης ένας τέτοιος κόσμος, καθώς διαμορφώνεται από τήν ιστορική δραστηριότητα τών ανθρώπων, βρίσκεται έξω από τόν κύκλο τών επιχειρησέων τους.¹¹⁰ Αυτό συμβαίνει γιατί τά δεδομένα άμετάβλητες στόν χρόνο στό παρελθόν, και ό «φετιχισμός τών δεδομένων», πού χαρακτηρίζει τόν θετικισμό, συνεπάγεται τήν έλλειψη πληροφορίας σχετικά μέ διαδικασίες πού θίγουν τό παρόν και πού περιέχουν τή διάσταση του μέλλοντος· έπομένως, αυτό πού βρίσκεται σέ εξέλιξη, αυτό πού δέν έχει άκόμη ταξινομηθεί, πρέπει άναγκαστικά νά παραμείνει άδιαπέραστο και «ύποκειμενικό».¹¹¹ Άν όμως ό θετικισμός δέν δέχεται, και δέν μπορεί νά δεχθεί, ότι πραγματικότητα και γνώση έχουν θεμέλια ύλικά-ιστορικά, ή άν τίς θεωρεί σάν αμετάβλητες στόν χρόνο και χώρο, άπαλλαγμένες από ίστορική έπιρροή, τότε οί ίσχυρισμοί αυτοί άποτελούν οί ίδιοι μιά αργiori κρίση. Κι αυτή ή ιδέα τής άμεταβλητότητας, ή ιδέα ότι όρισμένες δομές είναι άμετάβλητες, είναι αυτό πού, σέ τελευταία άνάλυση, κάνει τόν θετικισμό μιά παραλλαγή του ιδεαλισμού. Αυτό τό έχουμε ήδη θίξει. Γιατί όσο καλά κι άν καλύπτεται ό κατώτερος κοινός παρονομαστής άνάμεσα στόν ιδεαλισμό, τόν θετικισμό κι άκόμη όρισμένες μορφές πρωτόγονης διαλεκτικής, παραμένει ή πεποίθηση ότι ύπάρχει ένα τελικό και άμετάβλητο σύνολο άρχών, είτε αυτές είναι δομικές, ούσιαστικές ή τυπικές, τό όποιο άποφασίζει τί έχει νόημα ή είναι άληθινό, και πώς επιτυγχάνεται ή «καθαρή» γνώση. Παραδείγματος χάρη, τά γεγονότα θεωρούνται ότι είναι ή τελική πηγή γνώσης και έπομένως σάν *δεδομένα-προϋποθέσεις* πού δέν επιδέχονται καμιά μετατροπή και γίνονται δεκτά χωρίς άντίρρηση σάν προφανή και άντικειμενικά. Έστώσο, αυτή ή άπόλυτη προϋπόθεση άποτελεί ή ίδια ανθρώπινο προϊόν, τό όποιο έχει γίνει ίστορικά τό «φυσιολογικό» παράδειγμα τής έρευνας ενός πολιτιστικά δεδομένου ειδικού κοινωνικού σχηματισμού μέσα στόν όποιο ύπάρχει. Έστώσο, δέν θά πρέπει νά θεωρείται σάν δεδομένο, αλλά μάλλον θά πρέπει τό ίδιο νά άποτελεί άντικείμενο κριτικής σκέψης. Για τόν θετικισμό όμως αυτή ή έλλειψη κριτικής σκέψης θεωρείται σάν προτέρημα στήν άναζήτηση τής «άντικειμενικότητας». Αυτό έννοούσε ό Χάμπερμας, όταν μι-

108. Πρβλ. *Ibid.*, σ. 381.

109. Πρβλ. Berger, P. et al., *The Social Construction of Reality*, Garden City, Doubleday, 1966· Mannheim, K., *Ideology and Utopia*, Harcourt Brace, NY, 1949.

110. *Critical Theory*, op. cit., σ. 161.

111. Friedmann, J., «The Epistemology of Social Practice: A Critique of Objective Knowledge», *Theory and Practice*, τόμ. 6, No 1, July 1978, σσ. 83-4.

λοῦσε γιὰ τὴν κατάλυση τῆς ἐπιστημολογίας».¹¹²

Ἀντίθετα, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος εἶναι κριτικὴ μέθοδος. «Θεωρεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἱστορικοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ἔτσι τὸ συλλαμβάνει. Τὸ βλέπει σάν χρονικό, σάν κάτι πού καθορίζεται ἀναγκαστικά μέσα σέ μιὰ συγκεκριμένη κατάσταση καὶ πού γίνεται κατανοητό μόνο μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο».¹¹³ Ἐπιστημολογικά, διασφῶζει τὸ ὑποκείμενο, τὸ ἀντικείμενο, τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο ἀπὸ τίς παγωμένες ἀμεταβλητότητες πού τὰ εἶχε καταστήσει ὁ θετικισμός, καὶ τὰ ἐπαναφέρει στὴ ζωὴ ἀποκαλύπτοντας τὰ (μεταβλητά) κοινωνικο-ἱστορικά θεμέλιά τους, κι ἔτσι ἡ γνώση καὶ ἡ πραγματικότητα γίνονται συνάρτηση τοῦ περιβάλλοντος μέσα στό ὁποῖο δημιουργοῦνται. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ κόσμος εἶναι ἓνα ἀλληλεξαρτώμενο ὄλο, μιὰ ὁλότητα, καὶ ὄχι ἡ εἰκόνα τῶν τριῶν κόσμων, ὅπως τὸ θέλει π.χ. ὁ Πόππερ. Ἄπ' αὐτὸ συνάγεται, πράγματι, ὅτι ὅλες οἱ μοντέρνες ἀντινομίες τῆς σκέψης, ὅπως θεωρία καὶ πρακτικὴ, ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο, κτλ., διαλύονται στὸν ἀέρα, καθὼς διαλύεται καὶ ὁ χωρισμός ἀνάμεσα σέ ἀντικειμενικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ γνώση, ἢ μᾶλλον ὁ χωρισμός ἀνάμεσα σέ ἐπιστῆμη καὶ μὴ-ἐπιστῆμη (Φέιερραμπεντ).¹¹⁴ Γενικά, ἡ διαλεκτικὴ σάν θεωρία τῆς γνώσης, σέ ἄμεση ἀντίθεση πρὸς τὸν θετικισμό, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα σημεῖα:

α) Δέν ὑπάρχει ἄμεση ἀντίληψη τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων: ἐνῶ γιὰ τὸν θετικισμό τὰ «γεγονότα» ἢ «δεδομένα» γίνονται φετίχ ἀπλῶς μὲ τὸνά θεωροῦνται σάν ὁ τελικός κριτὴς τῆς γνώσης, γιὰ τὴν διαλεκτικὴ ὑπάρχουν πάντοτε γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔχουν «μεσολαβηθεῖ» καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἔτσι ἀπρόσιτα στὴ συνείδηση σέ κάποια ὑποτιθέμενη «καθαρὴ» μορφή. Τὰ συλλαμβάνουμε ὄχι σάν «ἀντικειμενικά», ὄχι σάν καθαρὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ μᾶλλον σάν δεδομένα ἐπεξεργασμένα ἀπὸ τίς ἱστορικὰ διαμορφωμένες ὑποκειμενικὲς κατηγορίες τοῦ νοῦ. Αὐτὸ παραπέμπει στὴ διαλεκτικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση (ὑποκείμενο) καὶ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο (ἀντικείμενο). Ἐπομένως,

β) Ἡ συνείδηση εἶναι ἓνας ἱστορικός, ἐνεργὸς πράκτορας: δηλαδή, ἡ γλώσσα, ἡ ἀντίληψη καὶ οἱ προκαταλήψεις ἐνός δεδομένου πολιτιστικοῦ σχηματισμοῦ ἢ μιᾶς ὁλόκληρης ἱστορικῆς ἐποχῆς, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φιλτράρονται καὶ μεταμορφώνονται τὰ γεγονότα, δέν εἶναι ἀκίνητες, διστορικὲς ὀντότητες, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ἱστορικὰ ἐξαρτώμενες μεταβλητές καὶ ἔτσι ἐπιδέχονται μεταβολή, ἔσω καὶ σέ μικρὸ βαθμὸ ἢ κατὰ ἀνεπαίσθητο τρόπο, ὅπως ἀκριβῶς, ἢ μᾶλλον ἐπειδὴ, ἡ διαλεκτικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο μεταβάλλεται μέσω τῆς πρακτικῆς. Κατὰ συνέπεια, κάθε κουλτούρα, κάθε ἱστορικὰ διαφοριζόμενη ὀντότητα, ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου μὲ τὴν ὁποία προβαίνει στὴ γνώση τοῦ σύμπαντος. Καὶ οἱ διαφορὲς σέ κάθε ἀντίληψη τοῦ κόσμου συνίστανται στὰ διαφορετικὰ σύνολα προϋποθέσεων, συστημάτων ἀξιών, πεποιθήσεων καὶ κανόνων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ γνώση. Αὐτὸ σημαίνει ἐπίσης καὶ ὅτι οἱ γνωστικὲς διαδικασίες μιᾶς

112. Πρβλ. «The Restructuring of Social and...», op. cit., σ. 190.

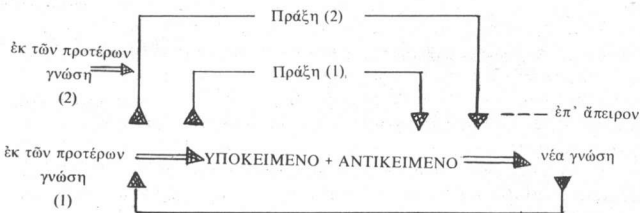
113. Mercuse, H., παρατίθεται στό «Toward a Critical Theory of Peace Research...», op. cit., σ. 320.

114. Feyerabend, R., op. cit., σσ. 47-8.

κουλτούρας συνδέονται προς τις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες της κουλτούρας αυτής.

γ) Ἡ γνώση εἶναι σχετική: ἀντίθετα πρὸς τὸν θετικιστικὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι ἡ γνώση ἢ ἡ ἀλήθεια βρίσκεται «κἀπου ἐκεῖ» στὰ γεγονότα, σάν κέρμα ἤδη κομμένο, ὅπως θάλεγε ὁ Χέγγελ, καὶ περιμένει ὑπομονετικά νά ἀνακαλυφθεῖ, ἢ διαλεκτική, μέ τό νά τονίζει τόν ἱστορικό χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ καί τῶν γνωστικῶν μεθόδων του, ἀρνεῖται τήν ὑπαρξή «ἀντικειμενικῆς» ἢ «καθαρῆς» γνώσης τῆς πραγματικότητας. Ἐφόσον αὐτό πού ἤδη ξέρουμε ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπό τά ἀντιληπτικά καί ἐννοιολογικά μας πλαίσια, πού εἶναι τά ἴδια αὐθαίρετα καί μεταβλητά, τότε κάθε ἰσχυρισμὸς γιά ἀπόλυτη γνώση εἶναι ἀβάσιμος. Ἀπόλυτη γνώση συνεπάγεται μίαν ὄντολογία πού βλέπει τόν κόσμον σάν κάτι τό πάγιο καί τελικό — σάν ρολόγι. Αὐτή ὅμως ἡ ἀναγκαστικά μοιρασιακή ἀντίληψη ἀποδεικνύεται, συνεχῶς, ἀδύναμη μπροστά σέ μιά πραγματικότητα πού εἶναι πάντοτε δυναμική καί ρευστή, ἀντιφατική καί ἀεικίνητη.

Ἐχοντας ὅλα αὐτά ὑπόψη, μπορούμε τώρα νά παρουσιάσουμε μιά διαφορετική εἰκόνα τῆς δυναμικῆς τῆς γνώσης, μιά εἰκόνα πού, παρόλο πού εἶναι ἀρκετά γενική, ἀφήνει ὥστόσο νά διαφανεῖ καθαρά τό πραγματικό κύκλωμα τῆς παραγωγῆς τῆς γνώσης.

Αὐτό τό διάγραμμα, ἀντίθετα πρὸς τήν ἐξίσωση πού ἀντιπροσώπευε τό θετικισμὸ παραπάνω, χαρακτηρίζεται ἀπό τήν κυριαρχία/σημαντικότητα τῆς ἔννοιας τῆς πράξης, δηλ. τοῦ συνόλου τῶν ἐργασιῶν/δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, χειρωνακτικῶν καί διανοητικῶν, οἱ ὁποῖες συντίθενται καί διαμορφώνουν τόν κόσμον. Γι' αὐτό καί ἡ πράξη γίνεται τό κριτήριό τῆς γνώσης καί τῆς ἀλήθειας στίς μὴ πρωτόγονες μορφές τῆς διαλεκτικῆς, δηλ. στήν ὑλιστική διαλεκτική τοῦ Μάρξ. Μέσω τῆς πράξης μπορεί νά ἐπαληθευθεῖ ἢ νά διαψευσθεῖ ἡ γνώση,¹¹⁵ καί ὄχι μέσω μιάς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἢ ὁποῖα, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀντί νά στηρίζεται σέ μιά ἐξελισσόμενη πραγματικότητα καί νά εἶναι ἐπομένως προσαρμόσιμη, στηρίζεται σέ μιά φανταστική ιδεώδη

115. Πρβλ. «The Epistemology of Social Practice: A Critique...», op. cit., σ. 83.

πραγματικότητα καί εἶναι ἔτσι δογματική.¹¹⁶ Ἐπιπλέον, σέ κάθε στάδιο τῆς διαδικασίας παραγωγῆς γνώσης ἀποκαλύπτεται ἡ διαλεκτική φύση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο του, ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ἀνάμεσα στήν ἐκ τῶν προτέρων γνώση καί τή νέα γνώση (ἡ ὁποία μέ τόν καιρό περνáει στό ἀσυνείδητο καί γίνεται ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων γνώση), κτλ., ἐνῶ κάθε ἓνα ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα αἶρει ἓνα ἄλλο, καί μέ τό νά κάνει αὐτό αἶρεται τό ἴδιο, κι ἔτσι δημιουργοῦνται νέες συνθέσεις, πού κι αὐτές μέ τή σειρά τους ξεπερνιῶνται, ἐπ' ἄπειρον.

116. *Positivist Dispute*, op. cit., σ. 109, πρβλ. *Against Method*, op. cit., κεφ. 18.

Σημείωση: Περιοδικά ἀναφέρονται μέ τις παρακάτω συντομογραφίες:

- JPR: *Journal of Peace Research*
 JCR: *Journal of Conflict Resolution*
 APSR: *American Political Science Review*
 WP: *World Politics*
 ISA: *International Studies Association*
 BJIS: *British Journal of International Studies*

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adey, G. and Frisby, D. (eds), *The Positivist Dispute in German Sociology*. London, Heinemann, 1976.
- Almond, A. G. and Genco, S. J., «Clouds, Clocks and the Study of Politics», *WP*, Vol. 29, 1976-77, pp. 489-522.
- Anderson, P., *Lineages of the Absolutist State*. London, NLB, 1974.
- Arato, A. et al. (eds), *The Essential Frankfurt School Reader*. NY, Urizen Books, 1978.
- Ayer, A. J. (ed.), *Logical Positivism*. NY, Free Press, 1969.
- Baldwin, D. A., «Power Analysis and World Politics», *WP*, January 1979, pp. 161-94.
- Bay, C., «Politics and Pseudo Politics: A Critical Evaluation of Some Behavioural Literature», *APSR*, Vol. 59, May 1965, pp. 39-51.
- Berger, R., *Invitation to Sociology*. London, Penguin Books, 1975.
- Berger, P. et al., *The Social Construction of Reality*. NY, Garden City, Doubleday, 1966.
- Bernstein, R. J., *The Restructuring of Social and Political Theory*. Oxford, Basil Blackwell, 1976.
- Birms, P., «The Supposed Assymetry between Falsification and Verification», *Dialectica*, Vol. 32, No 1, 1978.
- Bluhm, W. T., *Theories of the Political System*. NJ, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1965.
- Brecht, A., *Political Theory*. Princeton, PUP, 1959.
- Bull, H., «International Theory: The Case for a Classical Approach», *WP*, Vol. 18, No 3, April 1966, pp. 361-77.
- Burton J. W., *World Society*. Cambridge, 1972.
- Castells, M. and Ipola, E. de, «Epistemological Practice and the Social Sciences», *Economy and Society*, Vol. 5, 1976, pp. 112-145.
- Charlesworth, J. C. (ed.), *Limits of Behaviouralism in Political Science*. Philadelphia: American Academy of Political and Social Science, 1962.
- Cipolla, C. M. (ed.), *Fontana Economic History of Europe, The 16th and 17th Centuries*. London, Fontana, 1978.

- Dahl, R. A., «The Behavioural Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest», *APSR*, Vol. 55, 1961, pp. 753-772.
- Deutsch, K. W., *The Nerves of Government*, NY, Free Press, 1966.
- Deutsch, K. W., «Major Changes in Political Science, 1952-1977», *Il Politico*, June 1978, pp. 193-220.
- Dutsch, K. W., «On Political Theory and Political Action», *APSR*, Vol. 65, No 1, March 1971, pp. 11-27.
- Easton, D., «The New Revolution in Political Science», *APSR*, Vol. 63, No 4, December 1969, pp. 1051-1061.
- Easton, D., *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, NY, Alfred A., Knopf, 1967.
- Easton, D., «The Decline of Modern Political Theory», *Journal of Politics*, Vol. 13, 1951, pp. 36-58.
- Festinger, L., *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford, SUP, 1962.
- Feyerabend, P., *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, London, NLB, 1975.
- Friedmann, J., «The Epistemology of Social Practice: A Critique of Objective Knowledge», *Theory and Practice*, Vol. 6, No 1, July 1978, pp. 75-88.
- Galtung, J., *Methodology and Ideology: Theory and Methods of Social Research*, Vol. 1, Copenhagen, Christian Eljers, 1977.
- Gelbner, E., *Legitimation of Belief*, Cambridge, CUP, 1974.
- Giddens, A., *Studies in Social and Political Philosophy*, London, Hutchinson, 1977.
- Gunnell, J. G., *Philosophy, Science and Political Inquiry*, Morristown, NJ, General Learning Press, 1975.
- Gunnell, J. C., «Political Science and the Theory of Action», *Political Theory*, Vol. 7, No 1, February 1979, pp. 75-100.
- Habermas, J., *Knowledge and Human Interest*, Boston, Beacon Press, 1971.
- Habermas, J., *Towards a Rational Society*, London, Heinemann, 1971.
- Hirst, P. Q., «The Uniqueness of the Nest», *Economy and Society*, Vol. 4, 1974.
- Hoffmann, S., «An American Social Science: International Relations», *Daedalus*, Vol. 106, 1977.
- Hollowell, J. H., «Politics and Ethics», *APSR*, Vol. 38, No 4, 1948, pp. 639-655.
- Horkheimer, M., *Critical Theory*, NY, Herder and Herder, 1972.
- Horowitz, D., «Sinews of Empire», *Ramparts*, October 1969, pp. 33-42.
- Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ, PUP, 1976.
- Johansson, I., *Critique of Popper's Methodology*, Scandinavian Quarterly Books, 1975.
- Jung, H. Y., «A Hermeneutical Account on the Conduct of Political Inquiry», *Human Studies*, Vol. 1, No 1, January 1978, pp. 48-82.
- Kaplan, M. A., «Traditionalism vs Science in International Relations», *WP*, Vol. xix, October 1966, pp. 1-20.
- Keohann, R. O. and Nye, J. S., *Power and Interdependence World Politics in Transition*, Boston, Little Brown, 1977.
- Kim, S. S., «The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique», *JPR*, Vol. 13, No 4, 1976, pp. 253-276.
- Krippendorff, E., «Peace Research and the Industrial Revolution», *JPR*, Vol. x, 1973, pp. 185-201.
- Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed., Chicago, CUP, 1970.
- Levy, M. J. Jr., «Does it Matter if He's Naked? Bawled the Child», in Knorr K. and Rosenau J., *Contending Approaches to International Politics*, Princeton, PUP, 1969.
- Little, R., «Three Approaches to the International System: Some Ontological and Epistemological Considerations», *BJIS*, October 1977.
- MacCoy, C. A. and Playford, J. (eds), *Apollitical Politics. A Critique of Behaviouralism*, NY, Thomas Y Crowell Co, 1967.
- Mannheim K., *Ideology and Utopia*, NY, Harcourt Brace, 1940.
- Marx, K., *Early Writings*, London, Penguin Books, 1975.
- Merton, R., *Social Theory and Social Structure*, NY, Glencoe, Free Press, 1949.

- Miller, E. F., «Hume's Contribution to Behavioural Science», *Journal of the History of Behavioural Science*, Vol. 7, 1971, pp. 154-68.
- Miller, E. F., «Positivism, Historicism and Political Inquiry», *APSR*, Vol. 66, 1972, pp. 796-817.
- Modelski, G., «Foreign Ministers as a World Elite», *Peace Research Society* (International) Papers, Vol. xiv, 1970.
- Morgenthau, H., *Politics among Nations*, 2nd ed., NY, Alfred A Knopf, 1954.
- Nagel, J., *The Descriptive Analysis of Power*, New Haven, Yale University Press, 1975.
- Netanson, M. (ed.), *Philosophy of the Social Sciences: A Reader*, NY, Random House, 1963.
- Phillips, W. R., «Where Have All the Theories Gone?», *WP*, Vol. xxvi, 1974, pp. 155-88.
- Popper, K., *The Open Society and Its Enemies*, Princeton PUP, 1955.
- Popper, K., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- Prager, C. A. L., «Taking Theory for Granted in International Politics», *Political Studies*, Vol. xxvi, No 1, March 1978, pp. 15-27.
- Radnitzky, G., *Contemporary Schools of Metascience*, Goteborg, Sweden, Akademi Forlaget, 1970.
- Rand, A., *Introduction to Objectivist Epistemology*, NY, New American Library, 1967.
- Ray, L. J., «Critical Theory and Positivism: Popper and the Frankfurt School», *Phil. Soc. Scie.*, Vol. 9, 1979, pp. 149-171.
- Reid, H. G., «Contemporary American Political Science in the Crisis of Industrial Society», *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 16, 1972, pp. 339-66.
- Reid, H. G. et al., «Toward a Critical Theory of Peace Research in the United States: The Search for an 'Intelligible Core'», *JPR*, Vol. xiii, No 4, 1976, pp. 315-41.
- Rex, J. (ed.), *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis*, London, International Library of Sociology, 1976.
- Roszac, T. (ed.), *The Dissenting Academy*, NY, Random House, 1968.
- Schröder, P. W., «Quantitative Studies in the Balance of Power: A Historian's Reaction», *JCR*, Vol. xxi, No 1, 1977.
- Singer, J. D., «The Correlates of War Project: Interim Report and Rationale», *WP*, Vol. xxiv, 1972.
- Singer, J. D., «System, Stability and Transformation: A Global System Approach», *BJIS*, October 1977, pp. 219-32.
- Singer, J. D., «The Behavioural Science Approach to International Relations: Pay-offs and Prospects», *J. Pol. Studies*, 1, 1, September 1968.
- Singer, J. D. and Small, M., *The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook*, NY, John Wiley and Sons, 1972.
- Spegle, R. D., «Deconstructing Methodological Falsificationism in International Relations», *APSR*, Vol. 74, No 1, March 1980, pp. 104-22.
- Spragens, T., *The Dilemma of Contemporary Political Theory: Towards a Post-Behavioural Science of Politics*, NY, Dunellen, 1973.
- Tilly, C. (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, PUP, 1975.
- Truman, D. B., «Disillusion and Degeneration: The Quest for a Discipline», *APSR*, Vol. 59, No 4, December 1965, pp. 865-73.
- Vasquez, J. A. et al., «Color it Morgenthau», *ISA*, 1973.
- Voegelin, E., «The Origins of Scientism», *Social Research*, Vol. 15, 1948, pp. 462-94.
- Wahlke, J. C., «Pre-Behaviouralism in Political Science», *APSR*, Vol. 73, No 1, March 1979, pp. 9-31.
- Wallerstein, I., «The Tasks of Historical Social Science: An Editorial», *Review*, Vol. 1, No 1, 1977, pp. 3-7.
- Wallerstein, I., *The Modern World System*, Academic Press, 1974.
- Waltz, K.N., *Man, The State and War*, NY, Columbia University Press, 1959.
- Weiler, G., «Kant's Question: What is Man?», *Phil. Soc. Sci.*, Vol. 10, No 1, March 1980.
- Wohn, S. S., «Political Theory as a Vocation», *APSR*, Vol. 63, 1969, pp. 1062-1082.
- Young, O. R., «Professor Russet: Industrious Tailor to a Naked Emperor», *WP*, Vol. xxi, April 1969.